

The Development and Solutions of Welfare Management Approaches in Thailand

พัฒนาการและทางออกของแนวทางการจัดสวัสดิการในประเทศไทย

Krissada Supakitpaisan

กฤษฎา สุภกิจไพศาล

Faculty of Arts, Silpakorn University, Thailand

Corresponding author

e-mail: viwepy_py@hotmail.com

Received 14-05-2025

Revised 03-09-2025

Accepted 07-09-2025

Doi: 10.69598/artssu.2026.5152.

How to Cite:

Supakitpaisan, K. (2026). The Development and Solutions of Welfare Management Approaches in Thailand. *Journal of Arts and Thai Studies*, 48(1), E5152 (1-24).

Keywords: development, solution, welfare management

คำสำคัญ: พัฒนาการ, ทางออก, การจัดสวัสดิการ

Abstract

Background and Objectives: At present, the issue of welfare management approaches in Thailand has once again garnered public attention, as people have become increasingly aware of the critical role of welfare systems in mitigating risks and providing social protection during times of crisis, such as economic downturns, pandemics, and natural disasters. However, Thailand's existing approaches to welfare management remain insufficiently responsive to emerging risks and structural changes. This highlights the need for a systematic review of past developments and approaches to welfare management in the Thai context. Such a review is essential for understanding the models Thailand has adopted, identifying their structural weaknesses, and exploring appropriate alternatives for the future. In summary, this academic article aims to utilize historical insights into Thailand's welfare development as a foundational concept for seeking practical and context-appropriate solutions for the welfare management of Thailand in the future.

Methods: This study is based on documentary research, gathering information from relevant sources such as textbooks, annual reports, academic articles, and theses. The researcher analyzed and categorized the data obtained from the literature review. The analysis begins with an examination of the development of welfare management in Thailand, focusing on its dynamics and transformation under various social structures, class relations, and organizational patterns throughout different historical periods. The results of this analysis were then used to critically assess existing problems and propose appropriate solutions suited to the Thai context.

Results: The findings reveal that a root problem in Thailand's welfare management lies in the lack of clarity and consistency between state-led welfare systems and alternative welfare models. This parallel structure continues to present challenges and is expected to remain a topic of national academic debate. Therefore, the researcher therefore considers that strengthening alternative welfare approaches in Thailand to the extent that they can be developed into mainstream welfare policies alongside state-provided welfare constitutes a compelling issue for future research. In particular, further study is warranted to examine how the establishment of a clear position or role—together with the promotion and support of effective participation from all sectors in alternative welfare provision—can be realized in practice, and how such efforts may concretely contribute to improving citizens' quality of life and overall well-being.

Application of this study: The researcher hopes that this academic article contributes to clarifying and systematizing alternative welfare management approaches in Thailand. It also aims to raise awareness and encourage critical inquiry into the formulation of welfare policies that are appropriate and responsive to the current Thai context.

Conclusions: Based on the review of the development and practical approaches to welfare management in Thailand, the author was able to synthesize relevant secondary data and academic knowledge to identify three main directions for addressing the challenges of welfare management in the Thai context. These are 1) promoting and advancing alternative welfare approaches through social media and digital platforms, which refers to creating public spaces for the exchange of ideas and for mobilizing support for alternative welfare models; 2) clarifying and systematizing alternative welfare approaches, which means developing both conceptual and operational frameworks to enhance the clarity of alternative welfare practices; and 3) advancing the welfare policy in Thailand, which means ensuring that alternative welfare models gain recognition at the policy level, on par with state-led welfare systems, so that they can serve as an important mechanism for improving the quality of life of the population.

บทคัดย่อ

ที่มาและวัตถุประสงค์: ในปัจจุบันประเด็นเรื่องแนวทางการจัดสวัสดิการของประเทศไทยได้กลับเข้ามาอยู่ในความสนใจของประชาชนอีกครั้ง เนื่องจากประชาชนเริ่มตระหนักว่าระบบสวัสดิการจะกลายเป็นกลไกสำคัญสำหรับการป้องกันความเสี่ยงและการคุ้มครองทางสังคมในภาวะวิกฤต อาทิ วิกฤตเศรษฐกิจ โรคระบาด และภัยพิบัติทางธรรมชาติ อย่างไรก็ตามแนวทางการจัดสวัสดิการเพื่อรับมือกับการเปลี่ยนแปลงและความเสี่ยงรูปแบบใหม่ ๆ ของประเทศไทยยังคงเป็นเรื่องที่ต้องอาศัยการศึกษาและการทบทวนข้อเท็จจริงที่เกี่ยวข้องกับพัฒนาการและแนวทางการจัดสวัสดิการที่ผ่านมาของประเทศไทย เนื่องจากการทบทวนวรรณกรรมดังกล่าวย่อมก่อให้เกิดประโยชน์ทางตรงต่อการทำความเข้าใจแนวทางการจัดสวัสดิการที่ประเทศไทยเคยเลือกใช้ การทำความเข้าใจข้อจำกัดที่เป็นข้อบกพร่องขนาดใหญ่ของแนวทางการจัดสวัสดิการในประเทศไทย ครอบคลุมไปถึงการแสวงหาทางออกที่เหมาะสมให้กับการจัดสวัสดิการของประเทศไทยในอนาคต กล่าวโดยสรุปได้ว่าบทความวิชาการฉบับนี้มีความคาดหวังต่อการนำข้อมูลที่ไดจากการทบทวนพัฒนาการและแนวทางการจัดสวัสดิการเชิงประวัติศาสตร์ของประเทศไทยมาปรับใช้เป็นแนวคิดฐานรากสำหรับแสวงหาทางออกให้กับแนวทางการจัดสวัสดิการของประเทศไทยในอนาคต

วิธีการศึกษา: วิธีการศึกษาในครั้งนี้ใช้วิธีการรวบรวมข้อมูลจากเอกสารและแหล่งข้อมูลที่เกี่ยวข้อง เช่น ตำรา รายงานประจำปี บทความวิชาการ และวิทยานิพนธ์ ทั้งนี้ ผู้ศึกษาได้นำข้อมูลที่ได้รับมาจากการทบทวนวรรณกรรมมาวิเคราะห์และจำแนกหมวดหมู่ โดยเริ่มต้นจากการวิเคราะห์พัฒนาการและแนวทางการจัดสวัสดิการที่ผ่านมาของประเทศไทยเพื่อทำความเข้าใจพลวัตและการเปลี่ยนแปลงของการจัดสวัสดิการภายใต้ระบบโครงสร้างทางชนชั้น ระบบความสัมพันธ์ทางสังคม รวมไปถึงการจัดระเบียบทางสังคมในแต่ละช่วงเวลา ก่อนนำข้อมูลทั้งหมดมาวิเคราะห์ประเด็นปัญหาและนำเสนอแนวทางการแก้ไขปัญหาที่สอดคล้องและเหมาะสมกับบริบทของประเทศไทย

ผลการศึกษา: จากผลการศึกษา พบว่า ปัญหาที่เป็นรากเหง้าของการบริหารจัดการสวัสดิการในประเทศไทย คือ ความไม่ชัดเจนและความสับสนท่ามกลางการบริหารจัดการสวัสดิการแบบคู่ขนานระหว่างการจัดสวัสดิการโดยภาครัฐกับการจัดสวัสดิการแบบทางเลือก ซึ่งถือได้ว่าเป็นสภาพปัญหาด้านสวัสดิการที่ยังคงปรากฏให้เห็นอย่างต่อเนื่อง และคาดว่าจะจะเป็นประเด็นสำหรับการอภิปรายถกเถียงในเชิงวิชาการระดับประเทศต่อไป ด้วยเหตุนี้ ผู้ศึกษาจึงเห็นว่าการเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับแนวทางการจัดสวัสดิการแบบทางเลือกของประเทศไทยจนสามารถพัฒนาไปสู่การสร้างเป็นนโยบายด้านสวัสดิการกระแสหลักที่ยืนเคียงคู่กับแนวทางการจัดสวัสดิการโดยภาครัฐนั้น เป็นประเด็นที่มีความน่าสนใจที่จะทำการศึกษาต่อไปในอนาคตว่าการกำหนดสร้างจุดยืนหรือตำแหน่งที่ควบคู่ไปกับการส่งเสริมและสนับสนุนให้ทุกภาคส่วนได้เข้ามามีส่วนร่วมต่อการจัดสวัสดิการแบบทางเลือกอย่างมีประสิทธิภาพ จนสามารถนำไปสู่การสร้างคุณภาพชีวิตและความเป็นอยู่ที่ดีให้กับประชาชนนั้น จะสามารถทำให้เกิดขึ้นจริงแบบเป็นรูปธรรมได้อย่างไรบ้าง

การประยุกต์ใช้: ผู้ศึกษามีความมุ่งหวังว่าบทความวิชาการฉบับนี้จะเข้าไปมีส่วนสำคัญการสร้างความคิดและความเห็นที่ชัดเจนและเป็นระบบระเบียบให้กับแนวทางการจัดสวัสดิการสังคมแบบทางเลือกของประเทศไทย ครอบคลุมไปถึงการสร้างความคิดเห็นต่อการตั้งคำถามและการกำหนดนโยบายด้านสวัสดิการที่สอดคล้องและเหมาะสมกับบริบทของประเทศไทยในปัจจุบัน

บทสรุป: จากการทบทวนพัฒนาการและแนวทางการจัดสวัสดิการที่เกิดขึ้นจริงในประเทศไทยทำให้ผู้ศึกษาสามารถนำข้อมูลระดับทุติยภูมิจากองค์ความรู้ดังกล่าวมาสรุปเป็นประเด็นสำหรับการแสวงหาทางออกให้กับการจัดสวัสดิการในประเทศไทยได้ทั้งหมด 3 แนวทางหลัก คือ 1) แนวทางการประชาสัมพันธ์ข้อมูลข่าวสารและขับเคลื่อนสวัสดิการแบบทางเลือกผ่านช่องทางโซเชียลมีเดียและแพลตฟอร์มดิจิทัล หมายถึง การเปิดพื้นที่สาธารณะสำหรับการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและการขับเคลื่อนแนวทางการจัดสวัสดิการแบบทางเลือก 2) แนวทางการสร้างความชัดเจนและความเป็นระบบระเบียบให้กับแนวทางการจัดสวัสดิการแบบทางเลือก หมายถึง การพัฒนากรอบโครงสร้างเชิงความคิดและเชิงปฏิบัติการของแนวทางการจัดสวัสดิการแบบทางเลือกให้มีความชัดเจนมากขึ้น และ 3) แนวทางการขับเคลื่อนนโยบายด้านสวัสดิการในประเทศไทย หมายถึง การทำให้แนวทางการจัดสวัสดิการแบบทางเลือกได้รับการยอมรับในระดับนโยบายเทียบเท่ากับแนวทางการจัดสวัสดิการโดยรัฐและสามารถเป็นกลไกสำคัญต่อการยกระดับคุณภาพชีวิตของประชาชนได้สำเร็จ

บทนำ (Introduction)

ตั้งแต่ทศวรรษ 2500 ประเทศไทยเผชิญการเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง วัฒนธรรมประเพณี และสิ่งแวดล้อมอย่างชัดเจนและรุนแรง อันเนื่องมาจากการนำนโยบายทางเศรษฐกิจและสังคมที่อิงรูปแบบตะวันตกมาปรับใช้ผ่านแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ การเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ส่งผลให้เกิดบรรยากาศของความหวาดกลัวและความวิตกกังวลต่อความเสี่ยงและความไม่มั่นคงในการดำเนินชีวิตของประชาชน อาจกล่าวได้ว่าผลลัพธ์ทางตรงของการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว

คือ การทำให้เกิดความเสี่ยง ซึ่งเป็นความเสี่ยงที่ประชาชนเคยเผชิญและไม่เคยเผชิญมาก่อน สำหรับตัวอย่างที่เป็นรูปธรรมคือ ความไม่เป็นธรรมทางสังคม การแบ่งแยกทางสังคม ความไม่มั่นคงทางรายได้และการประกอบอาชีพของแรงงานนอกระบบ การประกาศใช้นโยบายกำแพงภาษีเพื่อกีดกันทางการค้าของประเทศสหรัฐอเมริกา รวมไปถึงการเข้าไม่ถึงสิทธิและสวัสดิการสังคมขั้นพื้นฐาน (World Economic Forum, 2025) กล่าวโดยสรุปได้ว่า การเปลี่ยนแปลงและความเสี่ยงรูปแบบใหม่ ๆ เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ภาครัฐ ภาคเอกชน ภาคการศึกษา สถาบันทางศาสนา องค์กรสาธารณประโยชน์ ภาคประชาสังคม และชุมชนเกิดความตระหนักว่ากระบวนการจัดสวัสดิการของประเทศไทยควรมีขอบเขตและเส้นรอบวงที่กว้างขวางไปกว่าการจัดสรรบริการขั้นพื้นฐานทางด้านการศึกษา สุขภาพอนามัย รวมไปถึงการคุ้มครองทางรายได้และการประกอบอาชีพ (Suntikul, 2024) เนื่องจากพวกเขาเริ่มเล็งเห็นว่าการจัดสวัสดิการจะเข้ามาเป็นกลไกสำคัญในการรับมือกับความเสี่ยงรูปแบบใหม่ ๆ ที่มีความผันผวนและความสลับซับซ้อนมากยิ่งขึ้น ไม่ว่าจะเป็นการเกิดอาชญากรรมทางไซเบอร์ การแพร่ระบาดของโรคอุบัติใหม่ การล่มสลายของระบบนิเวศ การเกิดภัยพิบัติทางธรรมชาติอย่างต่อเนื่อง และความเสี่ยงทางด้านสังคมที่ได้กล่าวถึงในช่วงต้น

จากหลักการและเหตุผลที่กล่าวมาในช่วงต้น ทำให้ประเด็น เรื่อง แนวทางการจัดสวัสดิการของประเทศไทย กลับเข้ามาอยู่ในความสนใจของทุกภาคส่วนอีกครั้ง เนื่องจากทุกภาคส่วนเริ่มเข้าใจตรงกันว่าระบบสวัสดิการไม่ได้มีแค่บทบาทและหน้าที่ด้านการสร้างความเป็นธรรมเพียงเท่านั้น หากแต่ระบบสวัสดิการยังมีกลไกสำหรับการส่งเสริมและสนับสนุนการป้องกันความเสี่ยงและการคุ้มครองทางสังคมด้วยเช่นกัน อย่างไรก็ตาม ผู้ศึกษาเห็นว่าการวิพากษ์แนวทางการจัดสวัสดิการเพื่อรับมือกับการเปลี่ยนแปลงและความเสี่ยงรูปแบบใหม่ ๆ ของประเทศไทยยังคงเป็นเรื่องที่ต้องอาศัยการศึกษาและการทบทวนข้อเท็จจริงที่เกี่ยวข้องกับพัฒนาการและแนวทางการจัดสวัสดิการที่ผ่านมาของประเทศไทย เนื่องด้วยผู้ศึกษาเชื่อว่าการทำความเข้าใจประวัติศาสตร์ด้านการจัดสวัสดิการของประเทศไทยจะเข้ามามีส่วนสำคัญต่อการตรวจสอบว่าแนวทางการจัดสวัสดิการแบบใดที่จะทำให้ประเทศไทยหลุดพ้นจากหลุมพรางของการทำบุญทำทานเพื่อการสงเคราะห์ ซึ่งครอบคลุมไปถึงการชี้ให้เห็นว่าโครงสร้างอำนาจทางสังคมใดบ้างที่มีอิทธิพลต่อการกำหนดสร้างความรู้และความจริงเกี่ยวกับการจัดสวัสดิการของประเทศไทย ครอบคลุมไปถึงการเปิดเผยบรรทัดฐานของการจัดสวัสดิการกระแสหลักที่ซ่อนเร้นอยู่ในสังคมไทยมาอย่างยาวนาน

อาจกล่าวได้ว่า การแสวงหาทางออกให้กับการจัดสวัสดิการของประเทศไทยจะไม่สามารถเกิดขึ้นได้เลย หากปราศจากความเข้าใจต่อพัฒนาการและแนวทางการจัดสวัสดิการเชิงประวัติศาสตร์ของประเทศไทยในอดีต การศึกษาระบบโครงสร้างทางชนชั้น ระบบความสัมพันธ์ทางสังคม รวมไปถึงการจัดระเบียบทางสังคมในแต่ละช่วงเวลา ย่อมเป็นการเปิดพื้นที่ทางวิชาการให้ผู้อ่านได้เกิดความเข้าใจอย่างซุ่มอึ้งว่าหลักคิดและแนวทางการจัดสวัสดิการที่ประเทศไทยนำมาประยุกต์ใช้ในปัจจุบันนั้นเป็นผลสืบเนื่องมาจากชุดความคิด ชุดความเชื่อ ชุดความรู้ และชุดอำนาจแบบใด กล่าวโดยสรุปได้ว่าการทบทวนพัฒนาการและแนวทางการจัดสวัสดิการของประเทศไทยย่อมก่อให้เกิดประโยชน์ต่อการเรียนรู้ข้อเท็จจริงเชิงประวัติศาสตร์ การทำความเข้าใจแนวทางการจัดสวัสดิการที่ประเทศไทยเคยเลือกใช้ การตั้งคำถามกับข้อจำกัดที่เป็นช่องโหว่ของขนาดใหญ่นของแนวทางการจัดสวัสดิการในประเทศไทย ครอบคลุมไปถึงการแสวงหาทางออกให้กับการจัดสวัสดิการของประเทศไทยในอนาคต

ด้วยเหตุนี้ ผู้ศึกษาจึงมีความมุ่งหวังต่อการนำข้อเท็จจริงดังกล่าวมาจำแนกเป็นหมวดหมู่เพื่อปรับใช้เป็นแนวคิดฐานรากสำหรับการศึกษารอยต่อของความคล้าย ความแตกต่าง รวมไปถึงการแสวงหาทางออกให้กับแนวทางการจัดสวัสดิการของประเทศไทยในอนาคต ทั้งนี้ผู้ศึกษามีคาดหวังว่าบทความวิชาการฉบับนี้จะเข้าไปมีส่วนสำคัญต่อการกำหนดสร้างความชัดเจนและความเป็นระบบระเบียบให้กับแนวทางการจัดสวัสดิการสังคมแบบทางเลือกของประเทศไทย ครอบคลุมไปถึงการสร้างความคิดเห็นต่อการตั้งคำถามและการกำหนดนโยบายด้านสวัสดิการที่สอดคล้องและเหมาะสมกับบริบทของประเทศไทยในปัจจุบัน โดยบทความวิชาการฉบับนี้สามารถแบ่งออกได้เป็น 4 ส่วนหลัก ดังนี้ คือ ส่วนที่ 1 การทบทวนพัฒนาการและแนวทางการจัดสวัสดิการของประเทศไทย ส่วนที่ 2 การวิพากษ์แนวทางการจัดสวัสดิการในประเทศไทย ส่วนที่ 3 การแสวงหาทางออกให้กับแนวทางการจัดสวัสดิการในประเทศไทย และส่วนที่ 4 บทสรุป

การทบทวนพัฒนาการและแนวทางการจัดสวัสดิการของประเทศไทย (A Review of the Development and Approaches to Welfare Management in Thailand)

การจัดสวัสดิการของประเทศไทย ก่อร่างสร้างตัวมาจากระบบโครงสร้างทางสังคมและระบบชนชั้นทางสังคม เนื่องด้วย การจัดระเบียบทางสังคมล้วนมีความเกี่ยวข้องและเชื่อมโยงกับระบบความสัมพันธ์ทางสังคม ระบบวิถีชีวิตและความเป็นอยู่ ระบบการควบคุมแรงงาน ระบบเศรษฐกิจและการผลิต ระบบการเมืองการปกครอง และระบบการกระจายทรัพยากร ด้วยเหตุนี้ การศึกษาพัฒนาการและแนวทางการจัดสวัสดิการของประเทศไทย จึงเป็นการศึกษากิจกรรมที่สะท้อนให้เห็นถึงความพยายาม ต่อการมีคุณภาพชีวิตและความเป็นอยู่ที่ดีร่วมกันของสมาชิกในสังคม จากการศึกษาเอกสารและทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับ องค์ความรู้ด้านการจัดสวัสดิการของประเทศไทย ทำให้ผู้ศึกษาสามารถนำข้อมูลจากองค์ความรู้ดังกล่าวมาสรุปและจำแนกเป็น แนวทางการจัดสวัสดิการของประเทศไทยตามช่วงเวลาได้ดังต่อไปนี้

1. ช่วงเวลาแรก คือ โครงสร้างสังคมไทยในยุคสมัยอยุธยาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นก่อนการปฏิรูป การปกครองในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

การจัดระเบียบของสังคมไทยมีความสัมพันธ์และเกี่ยวข้องกันกับประเด็น เรื่อง การควบคุมแรงงานและการควบคุม กำลังคน ซึ่งถือได้ว่าเป็น ต้นทุน สำคัญสำหรับการสร้างกระบวนการผลิต การสร้างอำนาจทางการเมือง และการสร้างกองทัพ ด้วยเหตุนี้ การจัดระเบียบของสังคมไทย จึงส่งผลทางตรงต่อการกำหนดโครงสร้างของระบบการปกครองควบคู่ไปกับการกำหนด พฤติกรรมของสมาชิกในสังคมแต่ละกลุ่ม ทั้งนี้ ระบบไพร่และมูลนาย ระบบศักดินา ระบบเครือญาติ และระบบพุทธศาสนาใน สังคมไทย นั้นถือได้ว่าเป็นระบบรากฐานทางการเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ และสังคมไทยมาตั้งแต่ยุคสมัยอยุธยาจนถึง สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นก่อนการปฏิรูปการปกครองในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

1.1 ระบบไพร่และมูลนาย

ประเด็น เรื่อง การควบคุมกำลังคนของสังคมไทย ได้ถูกพัฒนามาอย่างต่อเนื่องจนกระทั่งได้รับการสถาปนาเป็นระบบที่ลง ตัวในสมัยอยุธยาว่า “ระบบไพร่และมูลนาย” สอดคล้องกับเนื้อหารายละเอียดของจดหมายเหตุของฌอง-บาปติ ลาลูแบร์ นักเดินทางชาวฝรั่งเศสที่เดินทางมายังกรุงศรีอยุธยาในปลายศตวรรษที่ 17 ซึ่งได้บรรยายถึงระบบไพร่ที่มีการจัดระเบียบอย่าง เข้มงวด (Theerasasawat, 2011) อีกทั้งยังสอดคล้องกับพระราชพงศาวดารฉบับพันจันทนุมาศ ที่ได้บันทึกเหตุการณ์สำคัญใน ประวัติศาสตร์ไทย รวมถึงการจัดระเบียบสังคมและระบบไพร่ในสมัยอยุธยา อาทิ การเกณฑ์แรงงานและการควบคุมกำลังคนเพื่อ สนับสนุนการป้องกันประเทศและการพัฒนาเมือง (The Fine Arts Department, 2010) อาจกล่าวได้ว่า ระบบไพร่และมูลนายมี จุดมุ่งหมายสำคัญ คือ การกำหนดโครงสร้างการเกณฑ์แรงงานและการกำหนดบทบาทความรับผิดชอบของกลุ่มคนแต่ละกลุ่มใน สังคมไทย โดย “ไพร่” มีความหมายที่ครอบคลุมถึงราษฎรสามัญทั้งชายและหญิง ไพร่ถือได้ว่าเป็นกลุ่มประชากรที่มีจำนวนมาก ที่สุดในสังคม ทำให้ไพร่กลายเป็นฐานอำนาจที่สำคัญที่สุดของมูลนาย

กล่าวโดยสรุปได้ว่ามูลนายที่มีไพร่อยู่ภายใต้การควบคุมเป็นจำนวนมากย่อมสะท้อนให้เห็นถึงความมั่งคั่งและอำนาจ ทางการเมือง หรืออาจกล่าวได้อีกในหนึ่งว่าไพร่กลายเป็นตัวชี้วัดสำคัญต่อการแสดงฐานะ ความมั่งคั่ง และอำนาจของชนชั้นมุล นายไปในตัว ระบบไพร่และมูลนายเป็นระบบความสัมพันธ์แนบแน่นระหว่างผู้น้อยกับผู้ใหญ่ในยุคสมัยที่ยังไม่มีการแบ่งแยกระหว่าง ราชกับพลเมืองอย่างชัดเจน เนื่องด้วยสังคมไทยในยุคสมัยดังกล่าวยังไม่มีรัฐบาลหรือรัฐในความหมายที่สอดคล้องกับปัจจุบัน ดังนั้นชุดความสัมพันธ์ของสมาชิกในสังคมจึงเป็นไปในลักษณะของการดูแลซึ่งกันและกันผ่านระบบไพร่และมูลนาย ก่อนที่จะถูก พัฒนามาเป็นระบบศักดินาที่มีการกำหนดหลักเกณฑ์สำหรับการควบคุมกำลังไพร่พลและการแจกจ่ายทรัพยากร

ทั้งนี้ มูลนายส่วนใหญ่จะดูแลคุ้มครองและมอบสวัสดิการต่าง ๆ อาทิ ที่อยู่อาศัย อาหาร ยารักษาโรค และเครื่องนุ่งห่ม ให้กับไพร่สม อันหมายถึง ไพร่ในสังกัดที่ทำหน้าที่รับใช้มูลนายบนพื้นฐานของหลักฟ้อปกครองลูก ในส่วนของไพร่หลวง อัน หมายถึง ไพร่ในสังกัดพระมหากษัตริย์นั้นจะถูกเกณฑ์มาทำงานให้กับภาครัฐ ดังนั้นพวกเขาจึงถูกปกครองและได้รับสวัสดิการผ่าน ขุนนางในสังกัดกรมขุนต่าง ๆ อย่างไรก็ตาม แม้ว่าระบบไพร่และมูลนายของสังคมไทยจะมีอายุยาวนานกว่า 400 ปี หากแต่ระบบ ดังกล่าวก็ได้เริ่มเสื่อมถอยลงเนื่องด้วยสภาพปัญหามูลนายกดขี่ไพร่ สภาพปัญหาไพร่หลวงหนีการเกณฑ์แรงงานไปบวช สภาพ

ปัญหาไพร่ส่วยที่ส่งของหรือเงินแทนการเกณฑ์แรงงานมีจำนวนเพิ่มมากขึ้นกว่าจำนวนไพร่หลวงในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชที่ไพร่สามารถส่วยแทนการถูกเกณฑ์ในอัตรา 2 บาทต่อเดือน หรือ 12 บาทต่อปี สภาพปัญหาความสับสนในจำนวนไพร่หลวงและไพร่สม สภาพปัญหาไพร่ติดสินบนมูลนาย (Suntikul, 2013) รวมไปถึงสภาพปัญหาการคุกคามของประเทศมหาอำนาจตะวันตกที่ทำให้ประเทศไทยยกเลิกระบบการผูกขาดทางการค้าโดยพระคลังสินค้าและการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองในช่วงพ.ศ. 2488 มาเป็นแบบกระทรวง ทบวง กรม และเทศบาลแทนระบบไพร่และมูลนาย

1.2. ระบบศักดินา

ในส่วนของระบบศักดินานั้นถือได้ว่าเป็นกลไกสำคัญสำหรับการกำหนดโครงสร้างทางสังคมและถูกพัฒนาจนกลายมาเป็นระบบที่มั่นคงในสมัยอยุธยา ระบบศักดินาได้เข้ามามีบทบาทสำคัญต่อการกำหนดโครงสร้างการควบคุมไพร่พลและการจัดระเบียบชนชั้นของสังคมไทย หรืออาจกล่าวได้อีกนัยหนึ่งว่า ระบบศักดินา เป็นระบบที่มีความสัมพันธ์และความเชื่อมโยงกับประเด็นด้านสิทธิการถือครองและการบุกเบิกที่ดิน ครอบคลุมไปถึงประเด็นด้านความสัมพันธ์ ความรับผิดชอบ อำนาจและบทบาทหน้าที่ระหว่างกลุ่มชนชั้นต่าง ๆ สำหรับหลักเกณฑ์สำคัญที่ใช้ในการกำหนดศักดินานั้นประกอบไปด้วยตำแหน่งหน้าที่ทางราชการ อาชีพ และชาติกำหนด อาจกล่าวได้ว่า ระบบศักดินา ในที่นี้ไม่ได้หมายถึงการครอบครองที่นาอย่างแท้จริง หากแต่เป็นเพียงหลักกติกาในการกำหนดการถือครองที่นาตามศักดิ์เท่านั้น อีกทั้งสิทธิการถือครองที่นาดังกล่าวก็ไม่ได้มีความมั่นคงถาวรและยั่งยืนมากนัก เนื่องด้วยพระมหากษัตริย์สามารถยกเลิกเพิกถอนสิทธิการถือครองที่ดินในระบบศักดินาได้ทันทีเพราะสิทธิดังกล่าวไม่ได้มีสิ่งใดรับรองหรือคุ้มครอง (Thanavathwatsakul, 1993) ทั้งนี้บทบาทหน้าที่ของระบบศักดินาสามารถจำแนกออกได้เป็น 3 บทบาท ดังนี้ คือ บทบาทด้านการควบคุมการแจกจ่ายแรงงานและกำลังไพร่พล บทบาทด้านการจัดระเบียบทางชนชั้น และบทบาทด้านการระบุสิทธิการถือครองที่ดินของชนชั้นต่าง ๆ มากน้อยตามยศศักดิ์ของแต่ละบุคคล

ในยุคสมัยของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถได้มีการออกกฎหมายศักดินาในการอ้างสิทธิความเป็นเจ้าของที่ดินโดยพระมหากษัตริย์ซ้อนทับบนสิทธิชุมชน เพื่อเป็นการสร้างความชอบธรรมในการเกณฑ์แรงงานและการเก็บภาษี โดยระบบ ศักดินาเป็นระบบที่มุ่งเน้นและให้ความสำคัญกับความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้น ซึ่งครอบคลุมไปถึงการจัดระเบียบชนชั้นอันได้แก่ เจ้านาย ขุนนาง ไพร่ และทาส (พระสงฆ์และชาวต่างชาติเป็นคนนอกระบบศักดินา) การผูกขาดระบบการค้าของเจ้าขุนมูลนาย การกำหนดขอบเขตของสิทธิในการถือครองที่ดินซึ่งเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญของประชาชนในยุคสมัยนั้น การสร้างกลไกในการควบคุมระบบแรงงานเกณฑ์ รวมถึงการกำหนดบทบาท หน้าที่ และความรับผิดชอบของคนในแต่ละชนชั้น (Phumisak, 1974) สอดคล้องกับหลักฐานจากกฎหมายตราสามดวง ซึ่งถือเป็นกฎหมายสำคัญในสมัยอยุธยาที่ได้รับคำว่า “ไพร่ฟ้าข้าหลวง” หรือ “ไพร่ฟ้าข้าคนหลวง” เพื่อระบุถึงกลุ่มไพร่ที่ถูกสกลเกลขึ้นทะเบียนเข้าสังกัดกรมกอง ถือเป็นกำลังแรงงานและกำลังพลของรัฐโดยตรง (Royal Institute, 2007) แสดงให้เห็นว่า “ไพร่ฟ้า” มีสถานะเป็นทรัพยากรมนุษย์ที่อยู่ภายใต้การควบคุมของมูลนายหรือกษัตริย์ โดยผู้เป็นเจ้านายจะใช้ความสัมพันธ์ทางด้านจิตใจและความสัมพันธ์เชิงอำนาจเป็นเครื่องมือในการควบคุมและดูแลไพร่ให้มีพฤติกรรมที่เป็นไปตามวิถีปฏิบัติและจารีตประเพณีที่สืบทอดกันมา

ในส่วนของไพร่ก็จะต้องปฏิบัติตามความต้องการของเจ้านายหรือเคารพน้อมนบต่อผู้เป็นเจ้านาย เพื่อดำรงไว้ซึ่งการได้รับสวัสดิการต่าง ๆ อาทิ ที่อยู่อาศัย อาหาร ยารักษาโรค เครื่องนุ่งห่ม ครอบคลุมไปถึงความมั่นคงปลอดภัยจากการปกป้องคุ้มครองจากเจ้านายในช่วงเวลาที่มีปัญหาเดือดร้อน สำหรับตัวอย่างที่เป็นรูปธรรม คือ มาตราที่หนึ่งที่ระบุไว้ในกฎหมายตราสามดวงว่า ราษฎรมาฟ้องร้องด้วยคดีประการใด ๆ และมีได้มีสังกัดมูลนาย อย่าเพิ่งรับฟ้องเป็นอันขาดทีเดียว (Royal Institute, 2007) ทั้งนี้ระบบไพร่และมูลนายกับระบบศักดินาไม่สามารถแยกออกจากกันได้อย่างเบ็ดเสร็จเด็ดขาด เนื่องด้วยระบบดังกล่าวล้วนมีความเชื่อมโยง ความสัมพันธ์ และความสอดคล้องกันในการกำหนดรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้น สถานะ ของบทบาทของคนกลุ่มต่าง ๆ ในสังคมไทย

กล่าวโดยสรุปได้ว่า 1. ระบบไพร่และมูลนาย และ 2. ระบบศักดินา สะท้อนให้เห็นถึงคุณลักษณะสำคัญของประเด็นเรื่อง ความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ ซึ่งเป็นชุดความสัมพันธ์ที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของการแลกเปลี่ยนทางความสัมพันธ์กันระหว่างผู้อุปถัมภ์กับผู้ถูกอุปถัมภ์ สำหรับระบบอุปถัมภ์ดังกล่าวจะมีขอบเขตที่กว้างขวาง อาทิ การแสดงความกตัญญูต่อกันเพื่อให้ได้มาซึ่งการปกป้องคุ้มครองจากผู้อุปถัมภ์ การเคารพเชื่อฟังคำสั่งของมูลนายเพื่อหวังที่จะได้รับการอนุเคราะห์และสวัสดิการอื่น ๆ ที่นอกเหนือไปจากสวัสดิการขั้นพื้นฐาน การให้ที่ดินทำกินแก่ผู้ถูกอุปถัมภ์เพื่อให้ผู้ถูกอุปถัมภ์ตระหนักถึงความเป็นหนี้บุญคุณ

รวมไปถึงความเกรงใจและการสนับสนุนผู้อุปถัมภ์ในทุกด้านของชีวิต ทั้งนี้สวัสดิการในระบบอุปถัมภ์ยังคงเป็นสิ่งที่พบเห็นได้ทั่วไปในสังคมไทยปัจจุบัน (Thanaphonphan, 1993; Suntikul, 2013) หากแต่จะมีการพัฒนาการรูปแบบของการสร้างความสัมพันธ์และกิจกรรมให้มีความสลับซับซ้อนยิ่งขึ้น อาจกล่าวได้ว่า ความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์เหล่านี้ เป็นผลพวงที่เกิดขึ้นจากปัญหาด้านการกระจายและการกระจายซ้ำทรัพยากรทางสังคมอย่างไม่เป็นธรรม ซึ่งถือได้ว่าเป็นรากเหง้าของปัญหาการจัดสวัสดิการในสังคมไทย สำหรับตัวอย่างที่เป็นรูปธรรม คือ การที่กลุ่มผู้อุปถัมภ์มักจะพยายามควบคุมและผูกขาดทรัพยากรทางสังคมส่วนใหญ่ไว้กับตนเองและพวกพ้อง ด้วยเหตุนี้ กลุ่มผู้อุปถัมภ์จึงสามารถที่จะเลือกอุปถัมภ์หรือมอบสวัสดิการต่าง ๆ ให้กับผู้ใดก็ได้ที่ทำประโยชน์กับพวกเขา ในทางกลับกัน กลุ่มผู้ถูกอุปถัมภ์ กลับมีโอกาสน้อยมากที่จะเลือกผู้อุปถัมภ์ที่มีจำนวนน้อยมากในสังคม ดังนั้น ความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ จึงกลายเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้เกิดความสัมพันธ์และการแลกเปลี่ยนทางสังคมที่ไร้ความสมดุล

1.3 ระบบความสัมพันธ์เครือญาติตามชนบท

ระบบความสัมพันธ์เครือญาติมีความหมายที่ครอบคลุมถึงการใช้ระบบสวัสดิการแบบครอบครัวและเครือญาติในการดูแลซึ่งกันและกันเวลาที่สมาชิกในครอบครัวมีเรื่องเดือดร้อนหรือต้องเผชิญกับภาวะวิกฤตในชีวิต (Kaewthep, 1995) ทั้งนี้ครอบครัวและเครือญาติส่วนมากจะมีการดูแลกันแบบหมู่บ้านแม่ หมู่บ้านลูก และหมู่หลาน โดยผ่านการขอแรงลงแขกเกี่ยวข้าวและดำนา การขอแรงปลูกบ้านเรือน การขอแรงทำเหมือง การขอแรงทำฟาย การขอแบ่งที่ดินในชุมชนตามขนาดของครอบครัว การขอหยิบยืมข้าวสารอาหารแห้ง การขอแรงในงานแต่งงาน งานบวช งานศพ ซึ่งครอบคลุมไปถึงการอบรมเลี้ยงดู การกล่อมเกลางานสังคม การสร้างความรู้สึกร่วมกันคงปลอดภัยทางด้านร่างกาย และการสร้างความอบอุ่นทางด้านจิตใจ อาจกล่าวได้ว่ากระบวนการและกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการจัดสวัสดิการได้ถูกขับเคลื่อนและผลิตซ้ำผ่านโครงสร้างและผู้ที่กระทำการที่เป็นครอบครัวและเครือญาติ ซึ่งยึดถือความเชื่อในเรื่องของการช่วยเหลือซึ่งกันและกันโดยไม่มุ่งหวังผลกำไร กล่าวโดยสรุปได้ว่า ระบบความสัมพันธ์เครือญาติเป็นระบบที่อยู่เคียงคู่กับสังคมไทยมาอย่างยาวนาน อีกทั้งยังเป็นรากฐานสำคัญทางด้านวิถีชีวิตของชนชั้นปกครองและชนชั้นสามัญ ทั้งนี้ การกระจายทรัพยากรผ่านระบบความสัมพันธ์เครือญาติ มักจะเป็นไปในลักษณะของการกระจายทรัพยากรผ่านทางวัฒนธรรมข้าวหม้อแกงหม้อที่เกี่ยวข้องกับความไว้วางใจ ความมีน้ำใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ รวมไปถึงการยอมรับซึ่งกันและกัน

โดยในยุคสมัยที่จักรวรรดิตะวันตกยังไม่ได้เข้ามามีอิทธิพลกับสังคมไทยมากนัก ชาวบ้านตามชนบทส่วนใหญ่จะมีระบบเศรษฐกิจแบบครอบครัวเลี้ยงกันเอง รวมไปถึงมีการค้าขายโดยใช้ระบบการแลกเปลี่ยนสิ่งของซึ่งกันและกันตามแบบ Barter system หรือ ระบบเศรษฐกิจที่ผู้คนจะกระทำการแลกเปลี่ยนสินค้าหรือบริการโดยตรงกับสินค้าหรือบริการอื่น ๆ โดยไม่ใช้เงิน เป็นสื่อกลางในการแลกเปลี่ยน ซึ่งถือได้ว่าเป็นรูปแบบการค้าที่เก่าแก่ที่สุดรูปแบบหนึ่ง (Polanyi, 1944) อีกทั้งชาวบ้านตามชนบทยังหนีออกมาหางานไกลจากหัวเมืองมาก ทำให้พวกเขาไม่ถูกครอบงำจากระบบศักดินาเท่าไรนัก ในทางตรงกันข้ามชาวบ้านชนบทกลับมีการใช้ระบบสวัสดิการแบบครอบครัวและเครือญาติในการดูแลซึ่งกันและกันเวลาที่สมาชิกมีเรื่องเดือดร้อนหรือมีปัญหาตามความเชื่อของหลักศาสนา (Supakitpaisan, 2022) ด้วยเหตุนี้ ชุมชนชนบทจึงมีการดูแลกันแบบหมู่บ้านแม่ หมู่บ้านลูก และหมู่หลาน ซึ่งมีชาติพันธุ์เดียวกันมาก่อน อาจกล่าวได้ว่า ระบบความสัมพันธ์เครือญาติ เป็นแนวทางการแบ่งปันวัตถุดิบและการแลกเปลี่ยนความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น ตัวอย่างที่เด่นชัด คือ การแบ่งปันผลผลิตภายหลังจากการเก็บเกี่ยว การให้เครือญาติหยิบยืมปัจจัยการผลิต การขอแรงเครือญาติมาช่วยทำงานบางอย่าง การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ทางด้านเกษตรกรรมและหัตถกรรม ครอบคลุมไปถึงการแลกเปลี่ยนสิ่งของต่างชนิดระหว่างเครือญาติโดยไม่ได้คำนึงถึงความได้เปรียบและความเสียเปรียบ (Norrat, 2003) ทั้งนี้ระบบความสัมพันธ์เครือญาติในสังคมไทยสามารถแบ่งออกได้เป็น 3 ประเภทหลัก ๆ คือ ระบบความสัมพันธ์เครือญาติทางสายเลือด ระบบเครือญาติที่เกิดจากการแต่งงาน และระบบเครือญาติสมมติ

กล่าวโดยสรุปได้ว่า ระบบความสัมพันธ์เครือญาติ เป็นรูปแบบความสัมพันธ์เชิงผลประโยชน์ที่ถูกกระทำผ่านพฤติกรรม การตอบแทนซึ่งกันและกัน ด้วยเหตุนี้ การให้ความสำคัญกับญาติที่ให้ผลประโยชน์สูงสุดจึงกลายเป็นหลักกติกาที่ได้รับการยอมรับในทางปฏิบัติโดยทั่วไป ในอีกมุมหนึ่ง ความจำเป็นทางด้านเศรษฐกิจและสังคมไทย ได้กลายเป็นชนวนเหตุสำคัญที่ทำให้เกิดการขยายเส้นรอบวงของเครือญาติสมมติ อันหมายถึง กระบวนการปฏิบัติและการให้ความเคารพนับถือแก่บุคคลที่ไม่ใช่เครือญาติเสมือนกับเครือญาติ (Suntikul, 2013) ในอดีตการขยายวงของเครือญาติสมมตินี้มักจะเกิดขึ้นกับเพื่อนร่วมสถาบันและเพื่อนบ้านที่มีการหยิบยื่นน้ำใจและคอยช่วยเหลือกันอย่างสม่ำเสมอจนกลายเป็นความมั่นคงผูกพันทางจิตใจและรากฐานสำคัญของรูปแบบการจัดสวัสดิการชุมชนในปัจจุบัน

1.4 ระบบพระพุทธศาสนา

ระบบพุทธศาสนาในเชิงอุดมการณ์ยังคงมีส่วนสำคัญต่อการยกระดับและการพัฒนาจิตวิญญาณของสมาชิกในสังคมไทย อาจกล่าวได้ว่า สังคมไทยยังคงมีชุดความเชื่อที่สำคัญว่าหลักธรรมทางพุทธศาสนาจะสามารถนำพาชุมชนไปสู่การพัฒนา ระบบความสัมพันธ์บนพื้นฐานของความปรารถนาดี ความเมตตา กรุณา ความเห็นอกเห็นใจ รวมไปถึงความช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน ด้วยเหตุนี้ ค่านิยมความเชื่อเรื่องพุทธศาสนา จึงส่งผลให้สมาชิกในสังคมไทยเล็งเห็นถึงความสำคัญของการนำพุทธศาสนาเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของชุดความเชื่อ พิธีกรรม และวัฒนธรรมประเพณีต่าง ๆ เสมอมา

ทั้งนี้ พระสงฆ์เป็นกลุ่มคนในสังคมที่เข้ามามีบทบาทสำคัญต่อการสงเคราะห์และการช่วยเหลือทางด้านร่างกายและจิตใจแก่กลุ่มผู้ด้อยโอกาสทางสังคม อันหมายถึง กลุ่มคนที่ประสบปัญหาความเดือดร้อนและได้รับผลกระทบทางด้านเศรษฐกิจ สังคม หรือภาวะวิกฤตในชีวิต รวมไปถึงกลุ่มคนที่ขาดโอกาสต่อการเข้าถึงสิทธิอันชอบธรรมเกี่ยวกับการได้รับบริการขั้นพื้นฐานจากทางภาครัฐ (Supakitpaisan, 2022) อาจกล่าวได้อีกนัยหนึ่งว่า วัด เป็นศูนย์กลางของการจัดสวัสดิการแบบเฉพาะเจาะจงในรูปแบบของการสงเคราะห์ การบรรเทาทุกข์ และการแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าชั่วคราว เพื่อให้กลุ่มคนที่กำลังตกทุกข์ได้ยากสามารถที่จะอยู่รอดต่อไปในสังคมได้ กล่าวโดยสรุปได้ว่า ระบบพระพุทธศาสนา เป็นรูปแบบการจัดสวัสดิการแบบทางเลือกที่เกิดขึ้นจากบุคลากรและสถาบันทางศาสนา

สำหรับตัวอย่างที่เป็นรูปธรรม คือ การที่วัดและคณะสงฆ์ได้เปิดโอกาสให้พุทธศาสนิกชนที่เป็นผู้ด้อยโอกาสทางสังคมได้นำลูกหลานมาบรรพชาเป็นสามเณรหรืออุปสมบทเป็นพระ เพื่อที่จะได้รับสวัสดิการทางด้านการศึกษา การอบรมศิลปวิทยาการ ความมั่นคงทางร่างกาย ความมั่นคงทางอาหาร และความมั่นคงทางด้านจิตใจ อาจอนุมานได้ว่า วัด เป็นศูนย์กลางการจัดสวัสดิการในมิติของการส่งเสริมการเรียนรู้ การช่วยเหลือผู้ยากไร้ในสังคม รวมไปถึงการสงเคราะห์ปัจจัยสี่ให้กับกลุ่มผู้ด้อยโอกาสทางสังคมและกลุ่มผู้ประสบปัญหาความเดือดร้อนในชีวิต โดยจะเห็นได้จากการที่วัดและคณะสงฆ์ได้เข้าไปมีบทบาทเป็นแกนนำในการขับเคลื่อนเรื่อง การออมทรัพย์ชุมชน การบำบัดรักษาสุขภาพด้วยยาสมุนไพร การบำบัดรักษาจิตใจด้วยหลักธรรม รวมไปถึงการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในระดับชุมชน

ทั้งนี้ วัดของประเทศในแถบตะวันตก ภาครัฐมักจะกระทำการส่งเสริมและสนับสนุนค่าใช้จ่ายเพื่อให้พระสงฆ์เข้ามา มีบทบาทต่อการช่วยเหลือกลุ่มผู้ยากไร้ในชุมชนจนกลายเป็นต้นแบบสำคัญของการบริหารจัดการรัฐสวัสดิการภายใต้กฎหมายความยากจนของประเทศอังกฤษ (Suntikul, 2013) ซึ่งจะเห็นได้ว่ามีความแตกต่างกันกับวัดของสังคมไทยตรงที่วัดไทยจะมีแนวทางการจัดสวัสดิการบนรากฐานของหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมประเพณีไทยโบราณมากกว่าการกระตุ้นและการส่งเสริมบทบาทจากทางภาครัฐ

อย่างไรก็ตาม จากสถานการณ์และข้อถกเถียงเกี่ยวกับระบบพุทธศาสนา ส่งผลทางตรงให้สมาชิกในสังคมไทยส่วนหนึ่งไม่ได้ยึดติดกับพระภิกษุสงฆ์แบบเลื่อนลอยไร้เหตุผล ในทางกลับกัน พวกเขาแสดงให้เห็นถึงกระบวนการตั้งคำถาม การโต้แย้ง รวมไปถึงการตีความและให้ความหมายเกี่ยวกับพฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์ของเจ้าอาวาสและพระสงฆ์บางรูปในพื้นที่ข่าว เพราะแท้ที่จริงแล้วปัญหาของระบบพุทธศาสนาในปัจจุบันอาจเกิดจากความเสื่อมพระธรรมวินัยของพระสงฆ์ที่เป็นผู้ปฏิบัติเอง สำหรับตัวอย่างที่เด่นชัด คือ คดีการแบล็กเมลพระระดับผู้ใหญ่จากคลิปการมีเพศสัมพันธ์ คดีเงินทอนวัด และคดีล่วงละเมิดทางเพศสามเณร แม้กระนั้น ผู้ศึกษาเห็นว่า การวิพากษ์ระบบพระพุทธศาสนา จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องอธิบายให้ครอบคลุมทั้งในเชิงอุดมการณ์และเชิงปฏิบัติการ เนื่องจากการวิเคราะห์เพียงแค่เชิงอุดมการณ์หรือเชิงปฏิบัติการเพียงด้านเดียวอาจดูเหมือนจะเป็นการสรุปที่เป็นเส้นตรงจนทำให้หลงลืมแก่นแท้ของระบบพระพุทธศาสนา

2. ช่วงเวลาที่สอง คือ การรวมอำนาจการปกครองเป็นรัฐสมัยใหม่ตั้งแต่ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจนถึงก่อนภาวะวิกฤตเศรษฐกิจต้มยำกุ้ง

การรวมอำนาจการปกครองเป็นรัฐสมัยใหม่ เริ่มตั้งแต่รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 5) ที่มีการปฏิรูปการปกครองจากระบบไพร่และมูลนายมาเป็นระบบราชการแบบกระทรวง ทบวง กรม และเทศาภิบาล โดยมุ่งเน้นและให้ความสำคัญกับการรวมอำนาจไว้ที่ศูนย์กลางรัฐ การสร้างกฎหมายและระเบียบราชการที่เป็นมาตรฐาน การสร้างระบบภาษี และการเก็บรายได้ของรัฐอย่างเป็นรูปธรรม ทำให้รัฐสามารถควบคุม พลเมืองและเศรษฐกิจได้อย่างมีประสิทธิภาพ การเปลี่ยนแปลงนี้ยังเป็นพื้นฐานสำคัญต่อการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของไทย จนถึงก่อนวิกฤตเศรษฐกิจต้มยำกุ้งใน พ.ศ. 2540

2.1 ระบบรัฐสมัยใหม่

ทั้งนี้ จุดเริ่มต้นของการพัฒนาไปสู่การเป็นสังคมสมัยใหม่ของประเทศไทยเกิดขึ้นในยุคสมัยของ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 5) เนื่องด้วยในยุคสมัยดังกล่าวเป็นช่วงเวลาที่ประเทศไทยมีการปฏิรูปและการยกเลิกกฎระเบียบแบบแผนปฏิบัติดั้งเดิมหลายประการ ไม่ว่าจะเป็นการยกเลิกระบบศักดินา การยกเลิกระบบทาส การจัดตั้งระบบราชการสมัยใหม่ ครอบคลุมไปถึงการวางระบบกฎหมาย ระบบสาธารณสุข ระบบการศึกษาสมัยใหม่ สำหรับระบบการปกครองในยุคสมัยรัชกาลที่ 5 นั้นได้มีการบริหารจัดการปกครองแบบรวมอำนาจและพัฒนาไปสู่ความทันสมัยในแบบฉบับของสังคมตะวันตกมากขึ้นเรื่อย ๆ อาจกล่าวได้ว่า ระบบการปกครองแบบเทศาภิบาลในยุคสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นการปกครองที่มีการจัดหน่วยบริหารราชการที่ได้รับความไว้วางใจจากรัฐบาลออกไปประจำและดำเนินการในส่วนภูมิภาคเพื่อสร้างความใกล้ชิดกับอาณาประชาราษฎร์ โดยมีการแบ่งเขตการปกครองออกเป็นระดับ ดังนี้ คือ 1. มณฑล 2. เมือง 3. อำเภอ 4. ตำบล และ 5. บ้าน (Rajanubhab, 1925) ทั้งนี้รูปแบบการปกครองในลักษณะดังกล่าวเป็นผลสืบเนื่องมาจากเหตุการณ์ที่ประเทศฝรั่งเศสบุกยึดประเทศญวนและเขมรไว้ในครอบครอง ส่งผลให้รัชกาลที่ 5 เกิดความคิดว่าการปกครองเมืองสยามยังไม่ปลอดภัย เพราะยังไม่สามารถดูแลได้อย่างทั่วถึง ท่านจึงได้กำหนดสร้างการจัดการบริหารราชการส่วนภูมิภาคขึ้นใหม่ โดยผ่านการรวบรวมหัวเมืองเอก โท ทรี และจัดเข้าด้วยกัน

สำหรับลักษณะที่สำคัญของรัฐสมัยใหม่ คือ การกำหนดสร้างให้รัฐกลายเป็นศูนย์กลางของความสัมพันธ์ทางอำนาจ หรืออาจกล่าวได้อีกนัยหนึ่งว่าความสัมพันธ์ทางอำนาจอื่น ๆ จำเป็นต้องได้รับการยอมรับจากรัฐและไม่มีอำนาจเทียบเท่ารัฐ โดยรัฐสมัยใหม่จะเข้าไปมีบทบาทสำคัญต่อการออกกฎระเบียบและกฎหมายสำหรับตัดสินคดีความ การจัดเก็บภาษีและการนำเงินภาษีไปใช้จ่าย การจัดตั้งกองกำลังอาวุธและการใช้ความรุนแรง การกระจายทรัพยากร ครอบคลุมไปถึงการใช้อำนาจแทรกแซงทางด้านเศรษฐกิจ การศึกษา และสาธารณสุข อาจกล่าวได้ว่า การเปลี่ยนแปลงไปสู่การเป็นรัฐสมัยใหม่ในยุคสมัยของรัชกาลที่ 5 ล้วนส่งผลทางตรงต่อโครงสร้างสังคมไทย เนื่องด้วยชนชั้นหน้าหรือมูลนายถูกปรับลดอิทธิพลและความสำคัญลง ในขณะที่เดียวกันก็มีการกำหนดสร้างระบบราชการประจำและระบบกองทัพประจำการ ควบคู่ไปกับการยกเลิกระบบการเกณฑ์ไพร่และทาสแบบเก่า

จากสภาวะการเปลี่ยนแปลงของระบบการปกครองดังกล่าว ล้วนส่งผลทางตรงต่อแนวทางการจัดสวัสดิการของประเทศไทย เนื่องจากทางภาครัฐเริ่มเข้ามามีบทบาทสำคัญต่อการจัดสวัสดิการผ่านนโยบายสังคมภาครัฐและทุนการผลิต อาจกล่าวได้ว่าการจัดสวัสดิการในลักษณะดังกล่าวเป็นจุดเริ่มต้นของการจัดสวัสดิการแบบโครงสร้างและผู้กระทำการวงนอกที่เข้าไปมีส่วนร่วมต่อการจัดสวัสดิการแบบดั้งเดิม อันหมายถึง แนวทางการจัดสวัสดิการภายใต้ระบบความสัมพันธ์เครือญาติและชุมชนชนบทแบบดั้งเดิม สำหรับตัวอย่างที่เป็นรูปธรรม คือ ที่ผ่านมา ไพร่ จะขึ้นตรงต่อมูลนายที่พวกเขาสังกัดอยู่ ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างไพร่กับรัฐส่วนกลางค่อนข้างมีความพร่ามัวและเลือนรางมาก หากแต่เมื่อมีรัฐสมัยใหม่ กลุ่มไพร่เดิมจะถูกเรียกว่า พลเมือง ซึ่งเป็นองค์ประกอบของรัฐสมัยใหม่และขึ้นตรงต่อนายคนเดียว คือ รัฐ (Suntikul, 2013) ดังนั้น รัฐสมัยใหม่จึงถูกคาดหวังเกี่ยวกับการแสดงบทบาทหน้าที่จากกลุ่มพลเมืองในมิติต่าง ๆ มากขึ้น อาทิ การสร้างระบบสาธารณสุข การดูแลระบบสาธารณสุข การขับเคลื่อนเศรษฐกิจ การพัฒนาระบบการศึกษา และการจัดบริการสาธารณะ อาจกล่าวได้ว่า สิ่งเหล่านี้ค่อนข้างเป็นสิ่งใหม่และแตกต่างไปจากบทบาทหน้าที่ของส่วนกลางในอดีตที่มักจะมีมุมมองและให้ความสำคัญกับการดูแลรักษาความสงบภายในและการปกป้องคุ้มครองภัยอันตรายจากภายนอกเป็นหลัก

รัฐสมัยใหม่พยายามเข้าไปมีส่วนร่วมสำคัญต่อการยึดครองและปฏิบัติหน้าแทนด้านการจัดสรรและกระจายทรัพยากรทางเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม เพื่อแทนที่ระบบความสัมพันธ์เครือญาติตามชนบทและระบบพุทธศาสนา อย่างไรก็ตาม การสวัสดิการในลักษณะความสัมพันธ์ชุมชนเครือญาติดูแลซึ่งกันและกันแบบดั้งเดิมก็ไม่ได้จางหายหรือถูกลบเลือนไป หากแต่การจัดสวัสดิการแบบดั้งเดิมเหล่านี้แค่ถูกผลักให้กลายเป็นโครงสร้างและผู้กระทำการวงนอกในเพียงเท่านั้น (Norrat, 2003) กล่าวโดยสรุปได้ว่า แนวทางการจัดสวัสดิการภายใต้ระบบรัฐสมัยใหม่ เป็นแนวทางการจัดสวัสดิการเพื่อรักษาพื้นฐานความเป็นชุมชนเครือญาติแบบสังคมไทยควบคู่ไปกับการจัดสวัสดิการภายใต้การดูแลของหน่วยบริหารราชการ ซึ่งมีจุดมุ่งหมายสำคัญ คือ การปรับลดอิทธิพลและความสำคัญของมูลนายควบคู่ไปกับการสร้างความน่าเชื่อถือและอำนาจการต่อรองกับประเทศในแถบตะวันตก

2.2 ระบบการพัฒนากระแสหลัก

สำหรับการจัดสวัสดิการภายใต้ระบบการพัฒนากระแสหลักของประเทศไทยนั้นเริ่มต้นอย่างชัดเจนและเป็นรูปธรรมประมาณ พ.ศ. 2504 ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่ภาครัฐได้มีการประกาศใช้นโยบายที่มีบทบาทสำคัญต่อการกำหนดทิศทางการพัฒนาประเทศไทย ซึ่งนิยมเรียกกันว่าแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504-2509) ทั้งนี้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 มีจุดมุ่งหมายสำคัญด้านการยกระดับมาตรฐานการครองชีพของประชาชนด้วยการระดมทรัพยากรของประเทศมาใช้สำหรับการขยายฐานการผลิตและเพิ่มรายได้ประชาชาติ ครอบคลุมไปถึงการสร้างพื้นฐานเพื่อรองรับการพัฒนาประเทศทางด้านเศรษฐกิจ ในช่วงเวลาดังกล่าวภาครัฐพยายามมุ่งเน้นและให้ความสำคัญกับการลงทุนด้านโครงสร้างพื้นฐาน สำหรับตัวอย่างที่เป็นรูปธรรม คือ การสร้างระบบชลประทาน การสร้างระบบอุตสาหกรรม และการสร้างระบบคมนาคม

ตลอดช่วงระยะเวลาดังแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504-2509) จวบจนถึงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 7 (พ.ศ. 2535-2539) รวม 35 ปี ภาครัฐยังคงฝากความหวังไว้กับนโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจบนรากฐานของระบบเศรษฐกิจทุนนิยมแบบตะวันตก กล่าวคือ การมุ่งเน้นและให้ความสำคัญกับการสร้างความเจริญเติบโตทางด้านเศรษฐกิจด้านเทคโนโลยี และด้านอุตสาหกรรมในประเทศ โดยอาศัยตัวชี้วัดจากผลิตภัณฑ์มวลรวมในประเทศ กล่าวคือ มูลค่าตลาดของสินค้าและบริการขั้นสุดท้ายที่ผลิตภายในประเทศในช่วงเวลาหนึ่ง ๆ โดยไม่คำนึงว่าผลผลิตนั้นจะผลิตขึ้นมาจากทรัพยากรของชาติใด และรายได้ประชาชาติ กล่าวคือ มูลค่าที่เป็นตัวเงินของสินค้าและบริการขั้นสุดท้ายตามราคาตลาดที่ผลิตขึ้นด้วยทรัพยากรของประเทศในระยะเวลา 1 ปี (Supakitpaisan, 2024) เช่นเดียวกับแนวทางการจัดสวัสดิการของประเทศไทยที่ยังคงรอยต่อและฝากความหวังไว้กับการไหลบ่าและกระจายทรัพยากรจากโครงสร้างของประชากรส่วนบนในประเทศ สอดคล้องกับหลักคิดของทฤษฎีหยดน้ำ (Trickle Down Effect Theory) ที่เสนอว่า แนวทางการพัฒนาประเทศที่มีประสิทธิภาพจำเป็นต้องมีการกระจายทรัพยากรอันทรงคุณค่าของประเทศไปให้กับกลุ่มคนที่มีความพร้อมมากกว่าก่อน เพื่อให้พวกเขาเหล่านั้นได้นำทรัพยากรไปใช้ต่อยอดผลประโยชน์ให้กับประเทศ (Supakitpaisan, 2022) แล้วในท้ายที่สุดความเจริญรุ่งเรืองและผลประโยชน์ต่าง ๆ ก็จะไหลบ่ากลับมาสู่ผู้คนทุกกลุ่มในประเทศ

สำหรับกลุ่มผู้ด้อยโอกาสทางสังคมที่ไม่ได้รับการกระจายทรัพยากรก็จะเป็นหน้าที่ของสถาบันภาครัฐในการจัดสวัสดิการแบบเก็บตกให้กับพวกเขา สอดคล้องกับแนวทางการจัดสวัสดิการภายใต้แนวคิดเสรีนิยมใหม่ (Neo-liberalism) หรือแนวคิดขวาใหม่ (The New Right) ซึ่งเป็นแนวคิดที่มุ่งเน้นและให้ความสำคัญกับการปฏิรูประบบรัฐสวัสดิการที่มีความครอบคลุมอย่างกว้างขวางมาเป็นระบบการเลือกให้แบบเฉพาะเจาะจงขั้นต่ำสำหรับผู้ที่มีความต้องการจำเป็นจริง ๆ (Boston, 1993) อาจกล่าวได้ว่า แนวคิดเสรีนิยมใหม่ มีความเชื่ออย่างหนักแน่นว่า การสร้างโครงข่ายความปลอดภัยทางสังคมหรือ (Social Safety Net) เพื่อให้ผู้ที่มีความจำเป็นมากที่สุดพอจะอยู่รอดต่อไปได้ในสังคมนั้นเป็นสิ่งที่เพียงพอแล้ว ทั้งนี้แนวคิดเสรีนิยมใหม่เห็นวาระบบกลไกตลาดว่าจะเข้าไปมีส่วนสำคัญต่อการกระจายซ้ำทรัพยากรทางสังคมและการพัฒนาคุณภาพชีวิตของปัจเจกชนไปจนถึงขั้นสุด

จากหลักการและเหตุผลที่กล่าวมาในข้างต้น การจัดสวัสดิการภายใต้ระบบการพัฒนากระแสหลัก จึงพยายามมุ่งเน้นและให้ความสำคัญกับการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจและการลดต้นทุนของสินค้าและบริการเพื่อแข่งขันในเวทีการค้าโลกควบคู่ไปกับการจัดสวัสดิการสังคมในมิติของการบรรเทาทุกข์ การสังคมสงเคราะห์ และการแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าชั่วคราวเป็นหลัก (Supakitpaisan, 2022) สำหรับตัวอย่างที่เป็นรูปธรรม คือ การประกาศใช้แผนพัฒนางานสวัสดิการสังคมแห่งชาติหรือแผนพัฒนาสังคมสงเคราะห์ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2530-2534) ซึ่งเป็นแผนที่มุ่งเน้นและให้ความสำคัญกับการจัดสวัสดิการสังคมภายใต้รูปแบบให้เปล่าแก่กลุ่มผู้ด้อยโอกาสทางสังคมเป็นหลัก (Kumhom, 2014) อีกทั้งยังสอดคล้องกับการออกพระราชบัญญัติประกันสังคมที่ได้เริ่มมีการบังคับใช้เมื่อวันที่ 2 กันยายน พ.ศ. 2533 (Yingkla, 2015) ซึ่งมีจุดมุ่งหมายสำคัญเกี่ยวกับการสร้างหลักประกันและความมั่นคงในชีวิตให้กับกลุ่มผู้ที่ประสบปัญหาความเดือดร้อนหรือต้องการความช่วยเหลือเมื่อประสบอุบัติเหตุจากการทำงาน

กล่าวโดยสรุปได้ว่า การออกพระราชบัญญัติประกันสังคม เป็นการจัดตั้งกองทุนเพื่อให้การสงเคราะห์กับลูกจ้างและบุคคลอื่น ๆ ที่ประสบอันตราย เจ็บป่วย ทุพพลภาพ และตาย ซึ่งครอบคลุมไปถึงกรณีการลาคลอดบุตร กรณีการสงเคราะห์บุตร และกรณีการว่างงาน อย่างไรก็ตาม ในทางปฏิบัติกลับพบว่าพระราชบัญญัติประกันสังคมในยุคสมัยดังกล่าวค่อนข้างให้ความสำคัญกับการจัดสวัสดิการแก่กลุ่มผู้มีรายได้ประจำในเขตเมืองภาคอุตสาหกรรม เพื่อให้สอดคล้องกับแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ในขณะนั้น หรืออาจกล่าวได้อีกนัยหนึ่งว่า การจัดสวัสดิการในยุคสมัยดังกล่าวถูกนำมาใช้เป็นเครื่องมือสำหรับการเปลี่ยนแปลงประเทศไทยไปสู่การเป็นความทันสมัยเสมือนกับประเทศตะวันตกหรือประเทศที่พัฒนาแล้ว

3. ช่วงเวลาที่สาม คือ การพัฒนาหลังภาวะวิกฤตเศรษฐกิจต้มยำกุ้ง: การเปลี่ยนผ่านจากกระบวนทัศน์การพัฒนากระแสหลักสู่การพัฒนากระแสทางเลือก

ภายหลังจากภาวะวิกฤตเศรษฐกิจต้มยำกุ้ง พ.ศ. 2540 ประเทศไทยต้องเผชิญกับสภาพปัญหาและความท้าทายต่อความเปราะบางของกระบวนทัศน์การพัฒนากระแสหลักที่มุ่งเน้นและให้ความสำคัญกับการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจภายใต้ระบบโครงสร้างภาครัฐและระบบตลาดแบบเสรีนิยมใหม่ จากความล้มเหลวที่เกิดขึ้นในครั้งนั้นได้สะท้อนให้เห็นถึงข้อจำกัดของการพึ่งพิงองค์กรภายนอกและการพัฒนาอย่างไร้สมดุล ด้วยเหตุนี้ ภาคส่วนต่าง ๆ จึงเริ่มหันกลับมาทบทวนกระบวนทัศน์และนโยบายการพัฒนาประเทศ โดยพยายามมุ่งเน้นและให้ความสำคัญกับทุนมนุษย์ ทุนทางสังคม เศรษฐกิจฐานราก ความเข้มแข็งของชุมชนท้องถิ่น ครอบคลุมไปถึงการสร้างสมดุลระหว่างมิติทางด้านเศรษฐกิจ สังคม ชุมชน วัฒนธรรมประเพณี และสิ่งแวดล้อม

3.1 ระบบชุมชน

ในช่วงประมาณ พ.ศ. 2540 ประเทศไทยต้องเผชิญกับวิกฤตการณ์ทางการเงินหรือภาวะวิกฤตต้มยำกุ้ง อันหมายถึงภาวะวิกฤตที่เป็นผลมาจากสภาพปัญหาหนี้ต่างประเทศ สภาพปัญหาการลงทุนเกินตัวและฟองสบู่ในธุรกิจอสังหาริมทรัพย์ สภาพปัญหาความไม่มีประสิทธิภาพด้านการดำเนินงานของสถาบันทางการเงิน สภาพปัญหาความไม่มีประสิทธิภาพต่อการดำเนินนโยบายของภาครัฐ สภาพปัญหาการโจมตีค่าเงินบาท และสภาพปัญหาการขาดดุลบัญชีเดินสะพัดอย่างต่อเนื่องจากสภาพปัญหาดังกล่าว ส่งผลทางตรงให้ภาครัฐจำเป็นต้องตัดสินใจประกาศยกเลิกอัตราแลกเปลี่ยนแบบคงที่ ปลอยค่าเงินบาทลอยตัวในปี พ.ศ. 2540 และเข้าร่วมโครงการความช่วยเหลือจากกองทุนการเงินระหว่างประเทศ (IMF) (The Secretariat of the House of Representatives, 2017) อาจกล่าวได้ว่าวิกฤตการณ์ทางการเงินและการคลังดังกล่าว ล้วนนำมาซึ่งผลกระทบต่อคุณภาพชีวิตและความเป็นอยู่ของประชาชนอย่างรุนแรง สำหรับตัวอย่างที่เป็นรูปธรรม คือ การที่ภาคธุรกิจ ภาคเอกชน และภาคอุตสาหกรรมต้องเผชิญกับสภาพปัญหาการล้มละลาย ไปพร้อม ๆ กับการที่แรงงานจำนวนมากในประเทศถูกเลิกจ้างแบบกะทันหันจนกลายเป็นผู้ว่างงานโดยไม่ทันตั้งตัว (Supakitpaisan, 2022)

จากภาวะวิกฤตที่กล่าวมาในข้างต้น เปรียบเสมือนกระจกเงาขนาดใหญ่ที่สะท้อนให้เห็นถึงความผิดพลาดของระบบกลไกตลาดและรัฐบาลที่ไม่สามารถเข้าไปมีบทบาทต่อการจัดสวัสดิการผ่านวิธีการบรรเทาทุกข์ การสงเคราะห์ หรือการแก้ไขสภาพปัญหาทางด้านเศรษฐกิจและสังคมที่เกิดขึ้นในประเทศได้อย่างทันถ่วงทีเสมือนที่เคยคาดฝันไว้ อาจกล่าวได้ว่า ภาวะวิกฤตต้มยำกุ้ง เป็นภาพสะท้อนที่ชัดเจนว่า การจัดสวัสดิการของประเทศไทย ยังไม่พร้อมที่จะรับมือกับผลกระทบและความเสียหายที่ร้ายแรงจากความไม่แน่นอนของภาวะเศรษฐกิจโลกได้ ด้วยเหตุนี้ภาครัฐ ภาคประชาสังคม ภาคเอกชน และภาคการศึกษา ในขณะนั้นจึงเกิดความตื่นตัวต่อการแสวงหาแนวทางสำหรับการปรับปรุง การแก้ไข และการป้องกันการผลิตซ้ำของสภาพปัญหาดังกล่าว หลังจากนั้นไม่นานทุกภาคส่วนจึงเริ่มหันมามุ่งเน้นและให้ความสำคัญกับการฝากความหวังไว้กับระบบชุมชนมากขึ้น โดยสังเกตได้จากการให้ความสำคัญกับแนวคิดระบบเศรษฐกิจชุมชน แนวคิดการจัดสวัสดิการชุมชน แนวคิดการจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ชุมชน แนวคิดวัฒนธรรมประเพณีและภูมิปัญญาชุมชนท้องถิ่น แนวคิดวิสาหกิจชุมชน แนวคิดทุนชุมชน และแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งถือได้ว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงระบบการบริหารจัดการของประเทศเพื่อตอบโต้วิถีคิดแบบตะวันตกหรือระบบการพัฒนากระแสหลักที่ส่งผลกระทบต่อการพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจและสังคมของประเทศไทย

สอดคล้องกับแนวความคิดของ Keeratinawanun (2014) อาจารย์ประจำวิทยาลัยพัฒนามหานคร มหาวิทยาลัยนวมินทราชิตราช ที่ได้เสนอว่า วิกฤตการณ์ทางการเงินในช่วง พ.ศ. 2540 หรือภาวะวิกฤตต้มยำกุ้ง เป็นชนวนเหตุสำคัญที่ทำให้เกิดการปรับโครงสร้างพื้นฐานของชุมชนจนนำไปสู่การจัดระเบียบสวัสดิการชุมชนครั้งใหญ่ เนื่องด้วยสถานการณ์ดังกล่าวส่งผลทางตรงให้ประชาชนส่วนใหญ่เลือกที่จะหันหลังให้กับภาคธุรกิจในเขตเมืองและตัดสินใจกลับไปตั้งถิ่นฐานใหม่ที่ชุมชนชนบท อาจกล่าวได้ว่าช่วงเวลาดังกล่าวเป็นช่วงเวลาประชาชนหันกลับมาพึ่งพาและให้ความสำคัญกับการนำแนวคิดชุมชนมาประยุกต์ใช้ในการสร้างหลักประกันและความมั่นคงในชีวิตให้กับตนเองและครอบครัว

การจัดสวัสดิการภายใต้ระบบชุมชน เป็นคำที่ถูกหยิบยกมาใช้ในช่วงปี พ.ศ. 2540 ซึ่งเป็นยุคสมัยที่เกิดความพยายามต่อการกำหนดสร้างคุณภาพชีวิตและความเป็นอยู่ที่ดีผ่านระบบชุมชน สอดคล้องกับแนวทางของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8-9 ของประเทศไทยในขณะนั้นที่เริ่มมีการมุ่งเน้นและให้ความสำคัญกับการพัฒนาคน ครอบครัว และชุมชน

ทั้งในฐานะของผู้ที่มีบทบาทต่อการขับเคลื่อนการพัฒนาและผู้รับประโยชน์หรือผลกระทบโดยตรงจากการพัฒนา อีกทั้งยังสอดคล้องกับแผนพัฒนาสวัสดิการสังคมและสังคมสงเคราะห์แห่งชาติ ฉบับที่ 3 (พ.ศ. 2540-2544) ที่ได้เริ่มเปิดโอกาสให้กลุ่ม ครอบครัว ชุมชน และองค์กรชุมชนเข้ามามีบทบาทสำคัญต่อการจัดสวัสดิการ อีกทั้งยังได้เริ่มมีการพัฒนางานวิชาการและกลไกในการบริหารจัดการสวัสดิการชุมชน (คณะกรรมการส่งเสริมสวัสดิการแห่งชาติ, 2540) ควบคู่ไปกับการกำหนดนโยบายสังคมเพื่อแก้ไขสภาพปัญหาต่าง ๆ ของรัฐบาลพรรคไทยรักไทยที่ได้รับเลือกมาบริหารประเทศในขณะนั้น (Suntikul, 2013) สำหรับตัวอย่างที่เป็นรูปธรรม คือ การกำหนดนโยบายหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า (บัตรทอง 30 บาทรักษาทุกโรค) นโยบายการปฏิรูประบบการศึกษาขั้นพื้นฐาน 12 ปี นโยบายการขึ้นทะเบียนคนยากจน นโยบายบ้านเอื้ออาทรและบ้านมั่นคง นโยบายประกันการว่างงาน นโยบายประกันอุบัติเหตุเอื้ออาทร รวมไปถึงนโยบายการแก้ไขปัญหาการค้ามนุษย์และแรงงานเด็ก

ต่อมานั้นไม่นาน การจัดสวัสดิการชุมชน ได้เริ่มมีแนวโน้มที่จะกลายเป็นระบบสวัสดิการกระแสหลักของประเทศไทย เนื่องด้วยการจัดสวัสดิการชุมชน ก่อนข้างมีความยืดหยุ่นและสามารถตอบสนองต่อความต้องการเฉพาะของประชาชนในแต่ละพื้นที่ได้ดีกว่าการจัดสวัสดิการโดยรัฐ สอดคล้องกับแผนยุทธศาสตร์ 5 ปี ในการสร้างสวัสดิการสังคมไทย (พ.ศ. 2550-2554) ที่มีจุดมุ่งหมายสำคัญ (Office of the National Commission on Social Welfare Promotion, 2007) คือ 1. การจัดสวัสดิการสังคมแบบพหุลักษณะ หมายถึง การเปิดโอกาสให้ภาคส่วนต่าง ๆ อาทิ กลุ่ม ครอบครัว ชุมชน อาสาสมัคร ภาคเอกชน ภาคการศึกษา และภาคประชาสังคม ได้เข้ามามีส่วนร่วมต่อการจัดสวัสดิการสังคมของประเทศ 2. การกระจายอำนาจด้านการจัดสวัสดิการสังคม 3. การบูรณาการองค์ความรู้จากภูมิปัญญาท้องถิ่นมาประยุกต์ใช้ในการแก้ไขสภาพปัญหาด้านการจัดสวัสดิการสังคม และ 4. การสร้างความสามารถต่อการพึ่งตนเองของผู้ให้บริการและชุมชนอย่างยั่งยืน อีกทั้งยังสอดคล้องกับแนวทางการดำเนินงานของกระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ที่ได้เริ่มทำงานสวัสดิการชุมชนเป็นจำนวนเงิน 200 ล้านบาทไปพร้อม ๆ กับการบรรจุประเด็น เรื่อง สวัสดิการชุมชนตำบล เข้าไปในพระราชบัญญัติส่งเสริมสวัสดิการสังคมของประเทศไทย

นอกจากนี้ รัฐบาลในยุคสมัยของนายอภิสิทธิ์ เวชชาชีวะ ยังได้มีการรับข้อเสนอละและบัญญัติงบประมาณโครงการสมทบสวัสดิการชุมชนตามฐานของสมาชิก 365 บาทต่อคนต่อปี หลังจากนั้นจึงเริ่มมีการจัดสรรงบประมาณสนับสนุนสวัสดิการชุมชนและการส่งเสริมการจัดสวัสดิการชุมชนสำหรับผู้ยากลำบากโดยชุมชน ต่อมารัฐบาลในยุคสมัยของพลเอกประยุทธ์ จันทร์โอชาได้ประกาศนโยบายสนับสนุนสวัสดิการชุมชนควบคู่ไปกับการเตรียมขับเคลื่อนและผลักดันพระราชบัญญัติสวัสดิการชุมชนผ่านการนำเสนอประเด็นต่อสภาปฏิรูปแห่งชาติ เพื่อให้การจัดสวัสดิการชุมชนเกิดความต่อเนื่องมากขึ้น (Community Organizations Development Institute, 2018) โดยการทำงานดังกล่าวมีเครือข่ายสวัสดิการชุมชนและสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน) เป็นคณะทำงานกร่างยุทธศาสตร์และศึกษากฎหมายที่เกี่ยวข้องกับสวัสดิการชุมชน

กล่าวโดยสรุปได้ว่า การจัดสวัสดิการชุมชน เป็นหนึ่งในรูปแบบของการจัดสวัสดิการแบบพหุลักษณะที่ดำรงอยู่ภายใต้แนวคิดทางสายที่สาม (The Third way) หรือแนวคิดซ้ายใหม่ (The New Left) ซึ่งเป็นแนวคิดที่มุ่งเน้นและให้ความสำคัญกับการเสริมสร้างพลังอำนาจและความเข้มแข็งให้กับกลุ่ม ชุมชน และภาคประชาสังคม ควบคู่ไปกับการลดบทบาทหน้าที่การกระจายอำนาจ และการปฏิรูประบบราชการของภาครัฐ (Kumhom, 2008) อาจกล่าวได้ว่าแนวคิดทางสายที่สามมีจุดเด่นด้านการส่งเสริมและสนับสนุนให้เกิดการจัดสวัสดิการที่เหมาะสมกับปัญหาและความต้องการที่หลากหลายของแต่ละพื้นที่ ความยืดหยุ่นต่อการดำเนินงานควบคู่ไปกับการจัดสวัสดิการสังคม และการไม่เป็นอุปสรรคต่อการเจริญเติบโตทางระบบเศรษฐกิจ

แม้ว่าคณะทำงานกร่างยุทธศาสตร์และศึกษากฎหมายสวัสดิการชุมชน เครือข่ายสวัสดิการชุมชน และสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน) จะพยายามขับเคลื่อนและผลักดันพระราชบัญญัติสวัสดิการชุมชน เพื่อให้นโยบายด้านสวัสดิการชุมชนมีความต่อเนื่องมากขึ้น (Community Organizations Development Institute, 2018) หากแต่ในเชิงปฏิบัติกลับพบว่าแนวทางการจัดสวัสดิการภายใต้ระบบชุมชนก็ยังคงเป็นฝ่ายถูกกระทำและถูกกักขังให้เป็นเพียงแค่โครงสร้างการจัดสวัสดิการกระแสรองไม่ต่างอะไรกับในอดีต (Supakitpaisan, 2022; 2024) เนื่องจาก การจัดสวัสดิการภายใต้ระบบชุมชน ที่ประสบความสำเร็จจำเป็นต้องอาศัยความเข้มแข็ง การมีส่วนร่วม ความรู้สึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ทุนชุมชน องค์ความรู้ และหลักฐานข้อมูลเชิงประจักษ์ ซึ่งแน่นอนว่าปัจจัยและองค์ประกอบที่เป็นเงื่อนไขเหล่านี้ไม่ได้ดำรงอยู่อย่างเพียบพร้อมในทุกชุมชน

3.2 ระบบผลิตภาพนิยม

ทั้งนี้ ระบบผลิตภาพนิยม นั้นถือได้ว่าเป็นอีกหนึ่งแนวคิดการจัดสวัสดิการแบบทางเลือกที่ได้รับความนิยมเป็นอย่างมากในกลุ่มประเทศแถบเอเชีย ไม่ว่าจะเป็นประเทศมาเลเซีย ประเทศเกาหลีใต้ ประเทศสิงคโปร์ ประเทศไต้หวัน และประเทศญี่ปุ่น (Kim, 2016) โดย Nontapattamadul (2020) นักวิชาการผู้เชี่ยวชาญด้านแนวคิดและรูปแบบการจัดสวัสดิการสังคม เจ้าของผลงานหนังสือ เรื่อง นโยบายสังคมและสวัสดิการสังคม ได้เสนอว่า การจัดสวัสดิการภายใต้ระบบผลิตภาพนิยม เป็นแนวทางการจัดสวัสดิการสังคมที่มุ่งเน้นและให้ความสำคัญกับการส่งเสริมและสนับสนุนให้เกิดการจ้างงานอย่างเต็มรูปแบบ เนื่องจากแนวทางการจัดสวัสดิการดังกล่าวมีความเชื่ออย่างหนักแน่นว่าเมื่อประชาชนเข้าสู่ตลาดแรงงาน พวกเขาจะสามารถหาเลี้ยงชีพตนเองได้ ซึ่งถือได้ว่าเป็นสารตั้งต้นสำคัญต่อการลดภาวะการพึ่งพิงภาครัฐ ภาวะการเบียดเบียนทางสังคม และภาวะการแปลกแยกออกจากสังคม ด้วยเหตุนี้ การจัดสวัสดิการภายใต้ระบบผลิตภาพนิยม จึงเห็นว่านโยบายด้านเศรษฐกิจและสังคมที่มีประสิทธิภาพนั้น จะต้องเอื้อต่อการพัฒนาองค์ความรู้ ศักยภาพ และความสามารถของประชาชนเพื่อตอบสนองต่อความต้องการของตลาดแรงงาน ในระยะยาว การกำหนดสร้างแรงจูงใจให้กับประชาชนต่อการเข้าสู่ตลาดแรงงาน การกระตุ้นให้เกิดตลาดแรงงานและการจ้างงานครอบคลุมไปถึงการพัฒนากลุ่มผู้ด้อยโอกาสทางสังคมให้สามารถเข้ามามีส่วนร่วมต่อการผลิตสินค้าและบริการ จนสามารถพึ่งพาตนเองได้ในที่สุด

อาจกล่าวได้ว่า การจัดสวัสดิการภายใต้ระบบผลิตภาพนิยม มีจุดมุ่งหมายสำคัญ (Holliday, 2000) คือ การส่งเสริมและการสนับสนุนให้เกิดความก้าวหน้าและความเติบโตทางด้านเศรษฐกิจมากกว่าการสร้างหลักประกันและระบบการคุ้มครองทางสังคม ดังนั้น การจัดสวัสดิการภายใต้ระบบผลิตภาพนิยม จึงพยายามมุ่งเน้นและให้ความสำคัญกับการสร้างโอกาสต่อการเข้าถึงตลาดแรงงาน การจ้างงาน องค์ความรู้และข้อมูล รวมไปถึงหลักสูตรอบรมด้านการพัฒนาศักยภาพและความสามารถให้กับประชาชน ในส่วนของประเทศไทย พบว่า ทางกรมพัฒนาสังคมและสวัสดิการได้มีการกำหนด Flagships ในช่วงปี พ.ศ. 2566 เกี่ยวกับการกำหนดสร้างแนวทางการจัดสวัสดิการเพื่อเพิ่มผลิตภาพ (Department of Social Development and Welfare, 2023) โดยทางกรมพัฒนาสังคมและสวัสดิการมีจุดมุ่งหมายสำคัญในการให้ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมต่อการจัดสวัสดิการสังคมการพัฒนาคุณภาพชีวิต และการพัฒนาความสามารถต่อการพึ่งพาตนเอง

อย่างไรก็ตาม ผู้ศึกษาเห็นว่า การจัดสวัสดิการภายใต้ระบบผลิตภาพนิยม ที่มุ่งเน้นและให้ความสำคัญกับการกระตุ้นให้ประชาชนมีแรงจูงใจต่อการผลิตเพื่อสร้างความมั่นคงและความเจริญเติบโตทางด้านเศรษฐกิจนั้นจำเป็นต้องดำเนินการควบคู่ไปกับการสร้างระบบการป้องกันและคุ้มครองทางสังคมหรือโครงข่ายความปลอดภัยทางสังคม (Social Safety Net) เพื่อเป็นการสร้างหลักประกันและความมั่นคงในชีวิตให้กับกลุ่มผู้ด้อยโอกาสทางสังคมท่ามกลางความผันผวนของตลาดแรงงาน อาจกล่าวโดยสรุปได้ว่า กลุ่มผู้ด้อยโอกาสทางสังคมจำเป็นที่จะต้องได้รับการช่วยเหลือ การป้องกัน และการคุ้มครอง เพื่อไม่ให้พวกเขาต้องเผชิญกับสภาพปัญหาที่หนักจนเกินไป แล้วจึงค่อยสร้างรากฐานของการเรียนรู้และเริ่มต้นกระบวนการพัฒนาศักยภาพและความสามารถเพื่อตอบโจทย์ตลาดแรงงานโดยใช้ตัวของพวกเขาเองเป็นฐาน

กล่าวโดยสรุปได้ว่าผู้ศึกษาได้นำวิธีการศึกษาเอกสารและทบทวนวรรณกรรมมาประยุกต์ใช้เป็นเครื่องมือสำหรับการทำความเข้าใจแนวทางการจัดสวัสดิการภายใต้ระบบต่าง ๆ ของสังคมไทย ไม่ว่าจะเป็นระบบไพร่และมูลนาย ระบบศักดินา ระบบความสัมพันธ์เครือญาติตามชนบท ระบบพระพุทธศาสนา ระบบรัฐสมัยใหม่ ระบบการพัฒนาระบบหลัก ระบบชุมชน และระบบผลิตภาพนิยม อย่างไรก็ตาม การทำความเข้าใจในที่นี้ไม่ใช่การใช้ประวัติศาสตร์มาตัดสินว่าอะไร คือ แนวทางการจัดสวัสดิการที่ถูกต้องหรือไม่ถูกต้อง หากแต่เป็นการใช้ประวัติศาสตร์มาช่วยเปิดเผยระบบความคิดและระบบโครงสร้างทางสังคมที่ครอบงำและกำกับแนวทางการจัดสวัสดิการของประเทศไทย ทั้งนี้ ผู้ศึกษาเชื่อว่าการทำความเข้าใจประวัติศาสตร์ด้านการจัดสวัสดิการของประเทศไทยจะเข้ามามีส่วนสำคัญต่อการตรวจสอบว่าแนวทางการจัดสวัสดิการแบบไหนที่ทำให้ประเทศไทยตกหลุมพรางและมองสวัสดิการอย่างคับแคบ ซึ่งครอบคลุมไปถึงการชี้ให้เห็นว่าโครงสร้างอำนาจทางสังคมใดบ้างที่มีอิทธิพลต่อการกำหนดสร้างความรู้และความจริงเกี่ยวกับการจัดสวัสดิการของประเทศไทย ครอบคลุมไปถึงการเปิดเผยบรรทัดฐานของการจัดสวัสดิการแบบทางเลือกที่ซ่อนเร้นอยู่ในสังคมไทยมาอย่างยาวนาน

การวิพากษ์แนวทางการจัดสวัสดิการในประเทศไทย (A Critical Review of Welfare Management Approaches in Thailand)

จากพัฒนาการและแนวทางการจัดสวัสดิการของประเทศไทยที่กล่าวมาในส่วนที่ 1 สะท้อนให้เห็นว่า ความสัมพันธ์เชิงอำนาจภายใต้ระบบไพร่และมูลนายกับระบบศักดินาเป็นชุดความสัมพันธ์ที่มีการจัดลำดับชั้นแบบเจ้านายกับลูกน้องหรือผู้ใหญ่น้อยอย่างชัดเจน ทั้งนี้กลุ่มมูลนายหรือผู้อุปถัมภ์จะให้ความช่วยเหลือและมอบสิ่งของให้กับกลุ่มผู้ถูกอุปถัมภ์ที่มีสถานภาพต่ำกว่าเมื่อพวกเขาต้องเผชิญกับสภาพปัญหาและความเดือดร้อน เพื่อแสดงถึงความผูกพันเชิงอนุเคราะห์ที่คุ้มครอง ในขณะที่เดียวกันกลุ่มผู้ถูกอุปถัมภ์ก็จะแสดงพฤติกรรมที่สะท้อนให้เห็นถึงความเคารพ ความจงรักภักดี และความนอบน้อมด้วยวิธีการรับใช้กลุ่มมูลนายหรือผู้อุปถัมภ์ในเรื่องต่าง ๆ อาจกล่าวได้ว่าระบบโครงสร้างสังคมไทยดังกล่าว ส่งผลให้เกิดชุดความสัมพันธ์และค่านิยมทางสังคมแบบตัวต่อตัว โดยกลุ่มมูลนายหรือผู้อุปถัมภ์จะมีความรู้สึกว่าตนเองมีพันธะที่จะต้องดูแลบริวารมากกว่าจะถือว่าเป็นเพียงแค่เครื่องมือรับใช้ (Rabibhadana, 1969) ในขณะที่กลุ่มผู้ถูกอุปถัมภ์ก็จะถูกทำให้เกิดความรู้สึกเป็นหนี้บุญคุณและความมั่นใจว่ากลุ่มมูลนายหรือผู้อุปถัมภ์จะให้ความช่วยเหลือและดูแลคุ้มครองพวกเขา

ในอีกมุมหนึ่ง ระบบความสัมพันธ์เครือญาติตามชนบทและระบบพระพุทธศาสนา ที่มุ่งเน้นและให้ความสำคัญกับการช่วยเหลือซึ่งกันและกันระหว่างสมาชิก อาทิ การหยิบบิณฑบาต การแลกเปลี่ยน การบวชเรียน การสงเคราะห์ช่วยเหลือ การลงแรง และการลงแขกร่วมมือช่วยเหลือกันในกิจกรรมทางเศรษฐกิจและกิจการทางสังคม นั้นยังคงดำรงอยู่ตามวิถีชีวิตที่เคยสืบทอดกันมา สำหรับกิจกรรมที่เพิ่มเติมขึ้นมา คือ การส่งส่วยแรงงานและสิ่งของให้กับศูนย์อำนาจเพียงเท่านั้น หรืออาจกล่าวได้อีกนัยหนึ่งว่าศูนย์อำนาจไม่ได้เข้ามามีส่วนต่อการควบคุมและการจัดการผลิตของชุมชน กล่าวโดยสรุปได้ว่า ในช่วงเวลาแรก คือ โครงสร้างสังคมไทยในยุคสมัยอยุธยาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นก่อนการปฏิรูปการปกครองในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สังคมไทยยังคงเป็นสังคมที่มีความหลากหลายของศูนย์อำนาจ แม้ว่าจะมีการยอมรับและแสดงความเคารพต่อศูนย์อำนาจที่ใหญ่กว่า หากแต่ละศูนย์อำนาจก็ยังดำรงไว้ซึ่งอำนาจและอิสระในการปกครองตนเองค่อนข้างมาก ด้วยเหตุนี้สมาชิกในสังคมจึงไม่ได้คาดหวังให้ศูนย์อำนาจมาดำเนินการดูแลในสวัสดิการด้านต่าง ๆ อาทิ สุขภาพอนามัย การศึกษา สาธารณูปโภค และบริการสาธารณะมากเท่าไรนัก ศูนย์อำนาจต่าง ๆ เพียงแค่ถูกคาดหวังให้ดูแลความสงบสุขภายในและป้องกันภัยคุกคามจากภายนอกเป็นหลัก

แตกต่างจากในช่วงเวลาที่สอง คือ การรวมอำนาจการปกครองเป็นรัฐสมัยใหม่ตั้งแต่ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจนถึงก่อนภาวะวิกฤตเศรษฐกิจต้มยำกุ้ง ซึ่งเป็นช่วงเวลาของการพัฒนาสังคมไทยไปสู่ความเป็นสังคมสมัยใหม่ โดยเริ่มต้นจากการที่รัชกาลที่ 5 ได้ทำการปฏิรูปและยกเลิกระเบียบวิธีปฏิบัติของสังคมไทยแบบดั้งเดิมหลายประการ ตัวอย่างเช่น การยกเลิกระบบไพร่และมูลนาย การยกเลิกระบบศักดินา การยกเลิกทาส การจัดตั้งระบบราชการสมัยใหม่ การวางรากฐานกฎหมายใหม่ ครอบคลุมไปถึงการกำหนดสร้างและพัฒนาระบบสวัสดิการในมิติด้านการศึกษา สาธารณสุข และสาธารณูปโภคต่าง ๆ กล่าวโดยสรุปได้ว่า การจัดสวัสดิการถูกรัฐสมัยใหม่นำมาใช้เป็นเครื่องมือสำหรับการพัฒนาและการกำหนดสร้างการเปลี่ยนแปลงไปสู่สังคมสมัยใหม่ (Suntikul, 2013) เพื่อเป็นการเตรียมความพร้อมของพลเมืองต่อระบบราชการ ระบบการผลิต และระบบการค้าสมัยใหม่ จากการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวล้วนเป็นชนวนเหตุสำคัญที่ทำให้พลเมืองกลายเป็นปัจเจกบุคคลที่มีภาวะพึ่งพิงรัฐมากขึ้นอย่างปฏิเสธไม่ได้ ต่อมาประเทศไทยได้เริ่มจัดทำแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1-5 ควบคู่ไปกับการจัดทำแผนพัฒนาการสังคมสงเคราะห์แห่งชาติ ฉบับที่ 1 ในช่วง พ.ศ. 2530-2534 เพื่อนำมาใช้เป็นแผนแม่บทสำหรับการดำเนินการจัดสวัสดิการสำหรับภาครัฐและภาคเอกชน ซึ่งตรงกับระยะเวลาของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 6 ที่ยังคงมุ่งเน้นและให้ความสำคัญกับการพัฒนาเศรษฐกิจ อุตสาหกรรม และเทคโนโลยีภายใต้ระบบการพัฒนากระแสหลัก

หลังจากนั้น แผนพัฒนาการสังคมสงเคราะห์แห่งชาติ ฉบับที่ 2 ได้ถูกจัดทำขึ้นในช่วง พ.ศ. 2535-2539 เพื่อให้สอดคล้องกับการพัฒนาประเทศไปสู่การเป็นประเทศอุตสาหกรรมใหม่ หรือ Newly Industrialized Country (NIC) ซึ่งตรงกับระยะเวลาของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 7 และช่วงเวลาที่สาม คือ การพัฒนาหลังภาวะวิกฤตเศรษฐกิจต้มยำกุ้ง การเปลี่ยนผ่านจากกระบวนทัศน์การพัฒนาระบบหลักสู่การพัฒนาระบบทางเลือกโดยใช้ระบบชุมชนและระบบผลิตภาพนิยม

เป็นฐานตามลำดับ อาจกล่าวได้ว่าช่วงเวลาดังกล่าวเป็นช่วงเวลาที่ทุกภาคส่วนเริ่มหันมาให้ความสำคัญกับแนวทางการแก้ไขปัญหานารากฐานของความสัมพันธ์แบบเสมอภาคที่นิยมเรียกกันว่า ภาวดีเครือข่ายทางสังคมหรือหุ้นส่วนทางสังคม ส่งผลให้สวัสดิการแบบพหุลักษณะภายใต้แนวคิดทางสายที่สามเริ่มปรากฏตัวอย่างชัดเจนและมีแนวโน้มว่าจะกลายเป็นสวัสดิการกระแสหลักของประเทศ เช่นเดียวกันกับสวัสดิการแบบผลิตภาพนิยมที่เริ่มถูกนำมาปรับใช้ในการพัฒนาประเทศ อย่างไรก็ตามระบบชุมชนและระบบผลิตภาพนิยมก็ยังคงมีข้อจำกัดและสภาพปัญหาในเชิงปฏิบัติการที่รอคอยการปรับปรุงแก้ไขเช่นกัน

ทั้งนี้ แนวทางการจัดสวัสดิการโดยภาครัฐของประเทศไทย ยังคงมีกลิ่นอายของแนวคิดเสรีนิยมใหม่ (Neo-liberalism) หรือแนวคิดขวาใหม่ (The New Right) ซึ่งเป็นแนวคิดที่มุ่งเน้นและให้ความสำคัญกับการสร้างแนวทางการจัดสวัสดิการด้วยวิธีการเลือกให้เฉพาะผู้ที่มีความจำเป็นจริง ๆ (Kumhom, 2014) โดยผ่านการนำเครื่องมือสำหรับการทดสอบความจำเป็นพื้นฐาน (Means-Test) มาใช้เพื่อทดสอบคุณสมบัติของผู้ที่สมควรได้รับความช่วยเหลือนั้น สำหรับตัวอย่างที่เป็นรูปธรรม คือ การคัดกรองผู้ที่สมควรได้รับบัตรสวัสดิการแห่งรัฐ เบี้ยยังชีพผู้สูงอายุ และเบี้ยยังชีพคนพิการตามหลักเกณฑ์ที่ภาครัฐกำหนด กล่าวโดยสรุปได้ว่า แนวคิดเสรีนิยมใหม่เห็นว่าการสร้างโครงข่ายความปลอดภัยทางสังคมหรือ Social Safety Net เพื่อให้ประชาชนที่มีความจำเป็นมากที่สุดพอจะอยู่รอดต่อไปได้ในสังคมเป็นสิ่งที่เพียงพอแล้ว แม้กระนั้นเครื่องมือสำหรับการทดสอบความจำเป็นพื้นฐานดังกล่าวยังคงมีข้อจำกัดและข้อผิดพลาดด้านการกระจายทรัพยากรอย่างทั่วถึงและเป็นธรรม สำหรับตัวอย่างที่เป็นรูปธรรม (Jitsuchon, 2019) คือ ความผิดพลาดในการชี้กลุ่มผู้ด้อยโอกาสทางสังคมแล้วไประบุว่าพวกเขาไม่ได้ด้อยโอกาสทางสังคม ความผิดพลาดในการชี้กลุ่มผู้ที่ไม่ได้ด้อยโอกาสทางสังคมแล้วไประบุว่าพวกเขาด้อยโอกาสทางสังคม รวมไปถึงความผิดพลาดในการสงเคราะห์ การบรรเทาทุกข์ และการแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าแบบชั่วคราวให้กับกลุ่มผู้ที่ไม่ได้ด้อยโอกาสทางสังคมจริง

ในอีกมุมหนึ่ง Jitsuchon (2023) ผู้อำนวยการวิจัยด้านการพัฒนาอย่างทั่วถึง สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย (TDRI) ที่ได้เสนอว่า วิธีคิดและเจตคติหลายประการของสังคมไทยยังไม่เอื้ออำนวยต่อการสร้างแนวทางสวัสดิการโดยภาครัฐแบบรัฐสวัสดิการเสมือนกับกลุ่มประเทศในแถบสแกนดิเนเวียหรือแถบยุโรปเหนือ กล่าวคือ แนวทางการจัดสวัสดิการบนรากฐานของแนวคิดสังคมนิยมประชาธิปไตย (Social democracy) ซึ่งเป็นแนวคิดที่มุ่งเน้นและให้ความสำคัญกับการเฉลี่ยทุกข์เฉลี่ยสุข การกระจายซ้ำทรัพยากรทางสังคม และการกำหนดสร้างแนวทางการจัดสวัสดิการสังคมที่ครอบคลุมความหมายอย่างกว้างในมิติด้านการศึกษา สุขภาพอนามัย รายได้และการประกอบอาชีพ ที่อยู่อาศัย ความมั่นคงทางสังคม บริการทางสังคม และนันทนาการให้กับประชาชนทุกคนอย่างทั่วถึงและถ้วนหน้าโดยไม่ต้องใช้เครื่องมือสำหรับการทดสอบความจำเป็นพื้นฐาน (Means-Test) กล่าวโดยสรุปได้ว่าแนวทางสวัสดิการโดยภาครัฐแบบรัฐสวัสดิการ ที่มีประสิทธิภาพจำเป็นต้องดำรงอยู่บนพื้นฐานของการเฉลี่ยทุกข์เฉลี่ยสุขของภาคประชาชน ความโปร่งใสและตรวจสอบได้เกี่ยวกับการดำเนินงานของภาครัฐ รวมไปถึงความเต็มใจต่อการชำระภาษีเงินได้ส่วนบุคคลในอัตราก้าวหน้าหรืออัตราภาษีที่เพิ่มขึ้นเมื่อมีรายได้เพิ่มขึ้น ภาษีมรดก ภาษีที่ดิน และภาษีอสังหาริมทรัพย์ของภาคประชาชน

อย่างไรก็ตาม Jitsuchon (2023) เห็นว่าสังคมไทยยังคงผูกติดกับประเด็นเรื่องการพึ่งพาตนเอง การสร้างความเป็นสินค้า การคอร์รัปชันของภาครัฐ การสงเคราะห์ช่วยเหลือด้วยความเห็นอกเห็นใจ การทำบุญทำทาน และความสงสารมากกว่าประเด็นเรื่องสิทธิขั้นพื้นฐาน เสรีภาพ และความเป็นธรรมทางสังคม ด้วยเหตุนี้ประเทศไทยจึงยังไม่สามารถไปถึงการเป็นรัฐสวัสดิการได้ในอนาคตอันใกล้ สอดคล้องกับแนวความคิดของ Nontapattamadol นักวิชาการด้านสวัสดิการสังคมและนโยบายสังคมที่ได้นำเสนอผ่านเวทีเสวนาทางวิชาการเนื่องในวันครบรอบ 71 ปี วันสถาปนาคณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ณ คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ศูนย์ท่าพระจันทร์ เมื่อวันศุกร์ที่ 24 มกราคม พ.ศ. 2568 ไว้ว่า ถ้าหากทุกภาคส่วนยังมองว่าสุขภาพเป็นสินค้า การสร้างรัฐสวัสดิการในประเทศไทยก็คงเป็นเรื่องที่ต้องใช้เวลาอีกยาวนาน ทั้งนี้ ทุกภาคส่วนควรตระหนักร่วมกันว่า การที่ประชาชนกลายเป็นผู้ด้อยโอกาสทางสังคมหรือผู้ตกทุกข์ได้ยากนั้นไม่ได้เป็นเรื่องของเวรกรรมในชาติปางก่อน ด้วยเหตุนี้พวกเขาจึงสมควรได้รับเสรีภาพและสิทธิขั้นพื้นฐานที่จะทำให้พวกเขาสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างเสมอภาคกับคนอื่น ๆ ซึ่งครอบคลุมไปถึงการเปิดโอกาสและพื้นที่ทางสังคมให้กับพวกเขา (Matichon Online, 2025)

ทั้งนี้ Nontapattamadol ได้กล่าวถึงประเด็น เรื่อง รัฐสวัสดิการภายใต้บริบทของสังคมไทยเพิ่มเติมว่า “...แนวคิดรัฐสวัสดิการเมืองไทยค่อนข้างแย่ เนื่องจากฝ่ายซ้ายก็เกลียดรัฐสวัสดิการ ฝ่ายขวาก็หัวว่ารัฐสวัสดิการเป็นคอมมิวนิสต์ แท้จริงแล้วสังคมไทยเกือบเป็นรัฐสวัสดิการตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2475 เพราะเรามีสมุดปกเหลือง ปรีดี พนมยงค์ เสนอเค้าโครงการเศรษฐกิจที่มี

เนื้อหาและรายละเอียดเกี่ยวกับประกันสังคม จาก Evidence based ทุกประเทศที่มี Welfare State เริ่มต้นกฎหมายฉบับแรกด้วยประกันสังคมหรือประกันสุขภาพเสมอ สมุดปกเหลือง คือ บันไดก้าวแรกของรัฐสวัสดิการไทย แต่ปัจจุบันมันไม่มีพรรคไหนกล้าหาญมากพอที่จะปฏิรูประบบภาษี เรื่องภาษีที่ดินก็ลำบาก รัฐสวัสดิการจะไปไม่ได้ถ้าขาดกลไกการกระจายซ้ำทรัพยากรเหล่านี้ ซึ่งถ้ามองผ่านทัศนคติของสแกนดิเนเวีย การที่คนรวย รวยขึ้น คนจน จนลง เขาจะถือว่ามันเป็นเรื่องใหญ่ รัฐสวัสดิการที่มีระบบปฏิบัติการพร้อมสนับสนุนคนจนคงเป็นอีกเรื่องที่ต้องต่อสู้กันจนเหน็ดเหนื่อยไม่แพ้การแก้ไขรัฐธรรมนูญของประเทศไทย....” (Matichon Online, 2025)

ด้วยเหตุนี้ Nontapattamadol จึงได้นำเสนอว่าประเทศไทยควรกระทำการปรับเปลี่ยนสมการให้กับแนวทางการจัดสวัสดิการของประเทศ ด้วยวิธีการหันกลับมาใช้แนวทางการกระจายซ้ำทรัพยากรแบบทางเลือก (Alternative redistribution) กล่าวคือ แนวทางการถ่ายเททรัพยากรจากกลุ่มคนที่มีฐานะทางเศรษฐกิจและโอกาสทางสังคมมากกว่าไปสู่กลุ่มผู้ด้อยโอกาสทางสังคมด้วยวิธีการแทรกแซงผ่านกิจกรรมและการดำเนินงานของภาคส่วนต่าง ๆ อาทิ ภาครัฐ ภาคเอกชน ภาคประชาสังคม ภาคการศึกษา องค์กรสาธารณประโยชน์ สถาบันทางศาสนา หน่วยงานบริการระบบพิเศษ และชุมชน เนื่องด้วย Nontapattamadol เห็นว่าการสร้างการเปลี่ยนแปลงให้กับแนวทางการจัดสวัสดิการในประเทศไทยควรเริ่มต้นจากการปฏิรูปในระดับจุลภาค ดังนั้นทุกภาคส่วนจึงควรเข้ามามีส่วนร่วมต่อการสร้างสวัสดิการตามศักยภาพและความสามารถของตนเอง สำหรับตัวอย่างที่เป็นรูปธรรม คือ การที่พระออกไปบิณฑบาตแล้วได้ข้าวสารอาหารแห้งกลับมาที่วัดหรือการที่ศาลเจ้าได้รับการถวายอาหารแก่นับจำนวนมา แล้วนำไปกระจายซ้ำให้กับวัดขนาดเล็กศาลเจ้าขนาดเล็ก เครือข่ายคนไร้บ้านหรือสมาชิกในชุมชนแออัด สิ่งเหล่านี้ก็ถือได้ว่าเป็นแนวทางการกระจายซ้ำทรัพยากรแบบทางเลือกแล้ว (Matichon Online, 2025)

จากหลักการและเหตุผลของแนวทางการกระจายซ้ำทรัพยากรแบบทางเลือกในข้างต้น จะเห็นได้ว่ามีเนื้อหาและรายละเอียดบางส่วนที่สอดคล้องกับแนวคิดทางสายที่สาม (The Third way) ของ Anthony Giddens ที่ปรึกษาคนสำคัญของนายกรัฐมนตรี Tony Blair แห่งพรรคแรงงานของประเทศอังกฤษ และผู้อำนวยการของวิทยาลัยเศรษฐศาสตร์และรัฐศาสตร์แห่งลอนดอน (The London School of Economics and Political Science หรือ LSE) โดยแนวคิดดังกล่าวเป็นแนวคิดที่มุ่งเน้นและให้ความสำคัญกับการเปิดโอกาสให้ทุกภาคส่วนได้เข้ามามีส่วนร่วมต่อการจัดสวัสดิการแบบพหุลักษณะ (Giddens, 1990) เนื่องจากแนวคิดทางสายที่สามมีความเชื่ออย่างหนักแน่นว่าแนวทางการจัดสวัสดิการที่มีประสิทธิภาพจะต้องไม่ทำการผูกขาดกับการจัดสวัสดิการโดยรัฐเพียงมิติเดียว หากแต่ควรเป็นการสร้างความร่วมมือระหว่างภาคีเครือข่ายทางสังคมเพื่อจัดสวัสดิการแบบทางเลือกให้เหมาะสมกับสภาพปัญหาและความต้องการที่หลากหลายของประชาชนในแต่ละบริบทพื้นที่มากกว่า สอดคล้องกับแนวความคิดของ Supakitpaisan (2022) อาจารย์ประจำภาควิชาสังคมศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร ที่ได้นำเสนอว่า แนวทางการจัดสวัสดิการที่จะสามารถแก้ไขสภาพปัญหาที่เป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจการเมือง และสังคมของประเทศไทย โดยไม่ต้องรอคอยว่าเมื่อไหร่กลุ่มคนที่มีสถานะทางเศรษฐกิจดีจะยอมกระจายซ้ำทรัพยากร คือ แนวทางการจัดสวัสดิการแบบทางเลือก เนื่องจากแนวทางการจัดสวัสดิการในลักษณะดังกล่าวเป็นแนวทางการจัดสวัสดิการแบบรากเหง้าดั้งเดิมที่อยู่คู่กับแนวทางการจัดสวัสดิการโดยรัฐของประเทศไทยมาอย่างยาวนาน กล่าวโดยสรุปได้ว่า ภายใต้บริบทของประเทศไทย แนวทางการจัดสวัสดิการแบบทางเลือกเป็นแนวทางการจัดสวัสดิการที่มีแนวโน้มและความเป็นไปได้ที่จะสามารถสร้างความเข้มแข็งและความช่วยเหลือเกื้อกูลกันในระดับจุลภาคได้มากกว่าการจัดสวัสดิการภายใต้แนวคิดสังคมนิยมประชาธิปไตยและแนวคิดเสรีนิยมใหม่

ด้วยเหตุนี้ ผู้ศึกษาจึงเห็นว่าประเทศไทยจะสามารถถอดช่องโหว่ของสภาพปัญหาดังกล่าวได้ด้วยการกำหนดสร้างความชัดเจนและความเป็นระบบระเบียบให้กับแนวทางการจัดสวัสดิการแบบทางเลือกที่แตกย่อยออกมา อาทิ การจัดสวัสดิการขององค์กรทางศาสนา ภาคเอกชน องค์กรสาธารณประโยชน์ ชุมชน และหน่วยงานบริการระบบพิเศษ¹ เพื่อเป็นการสร้างหลักประกันว่าประเทศของเราจะไม่ปล่อยให้ประชาชนมีคุณภาพชีวิตที่เป็นไปตามยถากรรม อาจกล่าวได้ว่า แนวทางการจัดสวัสดิการแบบทางเลือกเหล่านี้จะต้องเข้ามามีส่วนต่อการส่งเสริมและสนับสนุนประชาชน ซึ่งครอบคลุมไปถึงกลุ่มผู้ด้อยโอกาสทางสังคมที่ตกขอบและไม่สามารถเข้าถึงสวัสดิการโดยรัฐได้อย่างเสมอภาคและเป็นธรรม

¹ การจัดสวัสดิการภายใต้หน่วยงานบริการระบบพิเศษ หมายถึง การถ่ายเททรัพยากรจากกลุ่มคนที่มีฐานะทางเศรษฐกิจและโอกาสทางสังคมมากกว่าไปสู่กลุ่มผู้ด้อยโอกาสทางสังคมด้วยวิธีการแทรกแซงผ่านกิจกรรมและการดำเนินงานของหน่วยงานบริการระบบพิเศษ ตัวอย่างเช่น การดำเนินงานของโรงพยาบาลศิริราชปิยมหาราชารุณย์ (Thiensukon, 2022)

ในท้ายที่สุด ผู้ศึกษาเห็นว่า ประเด็น เรื่อง การสร้างความชัดเจนและการสร้างความเป็นระบบระเบียบและความเป็นทางการให้กับแนวทางการจัดสวัสดิการแบบทางเลือกเป็นประเด็นที่มีความน่าสนใจที่จะทำการศึกษาต่อไปในอนาคตว่าการกำหนดสร้างจุดยืนหรือตำแหน่งแห่งที่ควบคู่ไปกับการส่งเสริมและสนับสนุนให้ทุกภาคส่วนได้เข้ามามีส่วนร่วมต่อการจัดสวัสดิการแบบทางเลือกอย่างมีประสิทธิภาพ จนสามารถนำไปสู่การสร้างคุณภาพชีวิตและความเป็นอยู่ที่ดีให้กับประชาชนโดยไม่ต้องรอคอยการจัดสวัสดิการโดยภาครัฐเพียงหนทางเดียวนั้นจะสามารถทำให้เกิดขึ้นจริงแบบเป็นรูปธรรมได้อย่างไรบ้าง

การแสวงหาทางออกให้กับแนวทางการจัดสวัสดิการในประเทศไทย (Seeking Solutions for Welfare Management Approaches in Thailand)

จากการทบทวนพัฒนาการและแนวทางการจัดสวัสดิการที่เกิดขึ้นจริงในประเทศไทย ทำให้ผู้ศึกษาสามารถนำข้อมูลระดับทุติยภูมิจากองค์ความรู้ดังกล่าวมาสรุปเป็นประเด็นสำหรับการแสวงหาทางออกให้กับการจัดสวัสดิการในประเทศไทยได้ทั้งหมด 3 แนวทางหลัก คือ 1. แนวทางการประชาสัมพันธ์ข้อมูลข่าวสารและขับเคลื่อนสวัสดิการแบบทางเลือกผ่านช่องทาง โซเชียลมีเดียหรือแพลตฟอร์มดิจิทัล 2. แนวทางการสร้างความชัดเจนและความเป็นระบบระเบียบให้กับแนวทางการจัดสวัสดิการแบบทางเลือก และ 3. แนวทางการขับเคลื่อนนโยบายด้านสวัสดิการในประเทศไทย ซึ่งมีเนื้อหาและรายละเอียดดังต่อไปนี้

1. แนวทางการประชาสัมพันธ์ข้อมูลข่าวสารและขับเคลื่อนสวัสดิการแบบทางเลือกผ่านช่องทาง โซเชียลมีเดียหรือแพลตฟอร์มดิจิทัล

ภาพลักษณ์ของสังคมไทยในปัจจุบันเปรียบเสมือนกับรถพ่วงขนาดใหญ่ที่กำลังถูกภาครัฐและภาคประชาชนขับเคลื่อนไปด้วยความเร็วสูง โดยที่พวกเขาไม่สามารถควบคุมการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในสังคมให้เป็นไปดังที่ต้องการได้ทุกอย่าง ผลกระทบจากสภาพสังคมไทยในลักษณะดังกล่าว คือ ความรู้สึกถึงความเสี่ยงและความไม่มั่นคงต่อการดำเนินชีวิตของประชาชน สำหรับตัวอย่างที่เป็นรูปธรรม คือ การเกิดภัยพิบัติทางธรรมชาติที่มีความรุนแรงและต่อเนื่อง การเสื่อมโทรมและการร่อยหรอของทรัพยากรทางธรรมชาติ การแพร่ระบาดของโรคอุบัติใหม่ การเกิดอาชญากรรมทางไซเบอร์ การสูญเสียความหลากหลายทางชีวภาพ การล่มสลายของระบบนิเวศ ความกังวลจากการใช้งานเทคโนโลยีปัญญาประดิษฐ์อย่างไม่มีการควบคุม การทุจริตคอร์รัปชันของภาคส่วนต่าง ๆ การแพร่ระบาดของบู่ไฟฟ้าและยาเสพติด การเข้าถึงสิทธิและสวัสดิการสังคมขั้นพื้นฐาน รวมไปถึงความไม่เป็นธรรมทางสังคมและการแบ่งแยกทางสังคม กล่าวโดยสรุปได้ว่า บรรยากาศของความเสี่ยงดังกล่าวล้วนมีนัยยะของความหวาดกลัวและความกังวลใจแอบซ่อนอยู่ ดังนั้นทุกภาคส่วนจึงจำเป็นต้องเข้ามากระตุ้นและส่งเสริมให้ประชาชนมุ่งความสนใจไปที่กิจกรรมต่าง ๆ ซึ่งสามารถลดความเสี่ยงและทำให้พวกเขายู่อุดในสังคมต่อไปได้ เพื่อก่อให้เกิดการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมและการกระทำเพื่อลดความเสี่ยงในชีวิตด้วยตนเอง ครอบคลุมไปถึงการสร้างความมั่นคงและความปลอดภัยในชีวิตโดยไม่รอคอยการช่วยเหลือหรือการพึ่งพิงภาครัฐเพียงหนทางเดียว

ทั้งนี้ ผู้ศึกษาเห็นว่าในยุคสมัยปัจจุบัน โซเชียลมีเดียหรือแพลตฟอร์มดิจิทัล ที่อำนวยความสะดวกด้านการสร้างเนื้อหา การแบ่งปันข้อมูล และการสร้างปฏิสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มคนในสังคม อาทิ เฟซบุ๊ก อินสตาแกรม เอกซ์ (ทวิตเตอร์ เดิม) ยูทูบ ดิก-ด็อก และทีมเบลอร์ได้เข้ามาขยายขอบเขตและเส้นรอบวงของการสร้างความสัมพันธ์และการรวมตัวกันของภาคประชาชน โดยผู้ศึกษามีสมมติฐานเบื้องต้นว่ากลุ่มภาคีเครือข่ายออนไลน์ที่มุ่งเน้นและให้ความสำคัญกับการทำความเข้าใจสถานการณ์ความเสี่ยงรูปแบบใหม่ ๆ การศึกษาแนวทางการรับมือกับความเสี่ยงรูปแบบใหม่ ๆ รวมไปถึงการถอดบทเรียนจากประสบการณ์ตรงของประเทศหรือพื้นที่กรณีศึกษาต้นแบบอย่างสม่ำเสมอมีแนวโน้มที่จะประสบความสำเร็จด้านการสร้างรูปแบบการจัดสวัสดิการแบบทางเลือกที่มีความเข้มแข็งและประสิทธิภาพสูง โดยจะเห็นได้จากตัวอย่างกิจกรรมด้านการจัดสวัสดิการแบบทางเลือกที่สามารถนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา ซึ่งมีเนื้อหาและรายละเอียดดังต่อไปนี้

กิจกรรมแรก คือ กิจกรรมข้าวกล่องจากเพื่อนถึงเพื่อนของประเทศไทย (Bank of Thailand, 2020) หมายถึง การที่กลุ่มนักกิจกรรมและพลเมืองอาสาในโซเชียลมีเดียหรือแพลตฟอร์มดิจิทัลมาใช้เป็นช่องทางสำหรับการระดมทุนและการกระจายอาหารให้กับกลุ่มผู้ที่ได้รับผลกระทบจากการแพร่ระบาดของโรคโควิด-19 ในชุมชนแออัด

กิจกรรมที่สอง คือ กิจกรรม Mutual Aid Networks ของประเทศสหรัฐอเมริกาและประเทศในแถบยุโรป (American Friends Service Committee, 2025) หมายถึง การใช้เฟซบุ๊กสำหรับการจัดตั้งเครือข่ายการช่วยเหลือร่วม (Mutual Aid) โดยมีจุดมุ่งหมายสำคัญ คือ การจับคู่ระหว่างประชาชนที่ต้องการความช่วยเหลือกับประชาชนที่สามารถช่วยเหลือได้ในพื้นที่ต่าง ๆ

กิจกรรมที่สาม คือ กิจกรรมเทใจต่อทอมของประเทศไทย (Techachuchet, 2021) หมายถึง การใช้คราฟต์พินดิงและเฟซบุ๊กเพื่อส่งเสริมและสนับสนุนโครงการพัฒนาสังคมที่ไม่สามารถเข้าถึงงบประมาณจากทางภาครัฐได้ อาทิ โครงการดูแลผู้สูงอายุในพื้นที่ชนบท และโครงการสร้างระบบการศึกษาที่มีคุณภาพในพื้นที่ชายแดน

กิจกรรมสุดท้าย คือ กิจกรรมการพัฒนาระบบการให้บริการทางการแพทย์ในรูปแบบออนไลน์ของประเทศไทย (Supakitpaisan, 2022) หมายถึง การพัฒนาระบบติดตามผู้ป่วยโรคเบาหวานในระดับชุมชนท้องถิ่นผ่านทางแอปพลิเคชันควบคู่ไปกับการพัฒนาระบบเทเลเมดิซีน เพื่อรองรับระบบการตรวจสุขภาพทางไกลสำหรับพื้นที่ชนบทและพื้นที่ชายขอบ

กล่าวโดยสรุปได้ว่า ทุกภาคส่วนควรยอมรับต่อสภาพความเป็นจริงร่วมกันว่าในยุคสมัยปัจจุบัน โซเชียลมีเดียหรือแพลตฟอร์มดิจิทัลได้เข้ามามีบทบาทต่อการจัดสวัสดิการแบบทางเลือกของประเทศไทยเป็นที่เรียบร้อยแล้ว ทั้งนี้ผู้ศึกษามีความเชื่ออย่างหนักแน่นว่า โซเชียลมีเดียหรือแพลตฟอร์มดิจิทัลจะกลายเป็นกลไกสำคัญที่เข้ามามีบทบาทสำคัญต่อการสร้างและการผลิตซ้ำแนวทางการจัดสวัสดิการแบบทางเลือกทั้งในโลกเสมือนจริงและโลกแห่งความเป็นจริง เนื่องจาก โซเชียลมีเดียหรือแพลตฟอร์มดิจิทัล เป็นช่องทางสำคัญที่สามารถประชาสัมพันธ์เผยแพร่ข้อมูลข่าวสารและขับเคลื่อนการจัดสวัสดิการแบบทางเลือกไปสู่โลกแห่งความเป็นจริงได้อย่างมีประสิทธิภาพและรวดเร็ว อย่างไรก็ตาม แนวทางการขับเคลื่อนสวัสดิการแบบทางเลือกผ่านช่องทางโซเชียลมีเดียหรือแพลตฟอร์มดิจิทัลยังคงมีข้อจำกัดเกี่ยวกับสภาพปัญหาการก่ออาชญากรรมทางไซเบอร์ สภาพปัญหาการรั่วไหลของข้อมูลส่วนตัวในกลุ่มผู้ใช้บริการ รวมไปถึงสภาพปัญหาการควบคุมและการครอบงำสื่อ โซเชียลมีเดียหรือแพลตฟอร์มดิจิทัล ของกลุ่มผลประโยชน์ที่มีอิทธิพลต่อการเผยแพร่แนวความคิดและการตัดสินใจเกี่ยวกับประเด็นเรื่องการจัดสวัสดิการแบบทางเลือกของประเทศไทย

2. แนวทางการสร้างความชัดเจนและความเป็นระบบระเบียบให้กับแนวทางการจัดสวัสดิการแบบทางเลือก

ผู้ศึกษาเห็นด้วยกับแนวความคิดของ Suntikul (2013; 2024) นักวิชาการด้านการบริหารสังคมและนโยบายการจัดสวัสดิการสังคม อาจารย์ประจำคณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เจ้าของผลงานหนังสือ เรื่อง สวัสดิการสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ในยุคสมัยโลกาภิวัตน์ ความยุติธรรมในสวัสดิการสังคม และทฤษฎีสวัสดิการสังคม ที่ได้นำเสนอว่า ระบบสวัสดิการของทุกประเทศไม่สามารถหลีกเลี่ยงการเปลี่ยนแปลงได้ ความซับซ้อนและความเชื่อมโยงของสังคมสมัยใหม่ย่อมส่งผลทางตรงต่อการปฏิรูประบบสวัสดิการ ด้วยเหตุนี้ ทุกภาคส่วนจึงควรพึงระลึกไว้เสมอว่าการเปลี่ยนแปลงสามารถเกิดขึ้นได้ หากแต่การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวไม่ควรส่งผลกระทบต่อคุณภาพชีวิต ความมั่นคง และความเป็นอยู่ที่ดีของประชาชน

อาจกล่าวได้ว่า ทุกภาคส่วนควรมุ่งเน้นและให้ความสำคัญกับการแสวงหาแนวทางการจัดสวัสดิการที่เหมาะสมกับบริบททางด้านเศรษฐกิจ การเมือง สังคม และวัฒนธรรมประเพณีของประเทศไทย โดยไม่ยึดติดกับแนวทางการจัดสวัสดิการแบบใดแบบหนึ่ง การนำจุดแข็งของแนวทางการจัดสวัสดิการแบบทางเลือกในลักษณะต่าง ๆ อาทิ การจัดสวัสดิการภายใต้ระบบชุมชน การจัดสวัสดิการภายใต้ระบบศาสนา และการจัดสวัสดิการภายใต้หน่วยงานบริการระบบพิเศษ มาผสมผสานและปรับสัดส่วนให้สอดคล้องและเหมาะสมกับสภาพปัญหาและความต้องการของประชาชนในแต่ละบริบทพื้นที่ที่จะนำมาซึ่งการยอมรับและความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของสังคม

ในทิศทางที่ใกล้เคียงกัน ผู้ศึกษาเห็นว่า ความชัดเจนและความเป็นระบบระเบียบ ถือได้ว่าเป็นเครื่องมือที่มีความสำคัญอย่างมากต่อแนวทางการจัดสวัสดิการแบบทางเลือก เนื่องจากการเปิดโอกาสให้ภาคส่วนต่าง ๆ อาทิ ชุมชน สถาบันทางศาสนา และหน่วยงานบริการระบบพิเศษได้ร่วมกันออกแบบและบังคับใช้หลักกติกา ข้อตกลง กฎเกณฑ์ และเงื่อนไขของการจัดสวัสดิการ อันเป็นที่ยอมรับร่วมกันจะเป็นกลไกสำคัญที่นำไปสู่การจัดการระบบความสัมพันธ์แนวราบ การสร้างความรู้สึกเป็นเจ้าของ การสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน การสร้างการเฉลี่ยทุกข์เฉลี่ยสุข การสร้างความรับผิดชอบในฐานะพลเมือง ครอบคลุมไปถึงการสร้างการมีส่วนร่วมต่อการปรับปรุงแก้ไขและพัฒนาต่อยอดแนวทางการจัดสวัสดิการอย่างสม่ำเสมอ

แก่นคิดสำคัญของแนวทางการจัดสวัสดิการแบบทางเลือก คือ การสร้างระบบสวัสดิการบนพื้นฐานของการกระทำรวมหมู่ (Collective Action) ที่เกิดขึ้นภายใต้ระบบความสัมพันธ์ทางสังคม หรืออาจกล่าวได้อีกนัยหนึ่งว่าเป็นการกำหนดสร้างและการจัดหาสวัสดิการที่มีตัวแสดงหรือผู้กระทำหลากหลายกลุ่ม (Suntikul, 2024) อาทิ บิดามารดา เครือญาติ ชุมชน สถานประกอบการ และสถาบันทางศาสนา ทั้งนี้ผู้ศึกษามีข้อเสนอแนะเชิงความคิดและข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติการเพื่อเป็นแนวทางสำหรับการสร้างความชัดเจนและความเป็นระบบระเบียบให้กับแนวทางการจัดสวัสดิการแบบทางเลือกของประเทศไทย ซึ่งมีเนื้อหาและรายละเอียดดังต่อไปนี้

ประการแรก คือ ข้อเสนอแนะเชิงความคิด ทั้งนี้ ผู้ศึกษาเห็นว่าทุกภาคส่วนควรเริ่มต้นจากการทำความเข้าใจร่วมกันว่าแนวทางการจัดสวัสดิการแบบทางเลือกตั้งอยู่บนพื้นฐานของความเชื่อ เรื่อง กระบวนการเรียนรู้ กระบวนการมีส่วนร่วม กระบวนการจัดการตนเอง และกระบวนการพัฒนาศักยภาพของภาคประชาชน ซึ่งความเชื่อเหล่านี้ล้วนเป็นทุนตั้งต้นสำคัญที่นำไปสู่ระบบวิธีคิดและระบบการจัดสวัสดิการแบบทางเลือกที่มีประสิทธิภาพและยั่งยืน หากทุกภาคส่วนมองว่ากลุ่มผู้ด้อยโอกาสทางสังคมเป็นเพียงแค่ผู้ใช้บริการหรือภาระสังคม พวกเขา ก็จะออกแบบสวัสดิการในลักษณะของการทำบุญทำทานเพื่อการบรรเทาทุกข์ การสงเคราะห์ และการแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าแบบชั่วคราว เนื่องจากพวกเขายังคงมองว่าความด้อยโอกาสทางสังคมของประชาชนนั้นเกิดขึ้นจากความล้มเหลวและความไม่มีศักยภาพส่วนบุคคล ในทางกลับกัน ถ้าหากทุกภาคส่วนมีความเชื่อว่ากลุ่มผู้ด้อยโอกาสทางสังคมทุกคนล้วนมีสติปัญญา ศักยภาพ และความสามารถต่อการเรียนรู้และเปลี่ยนแปลงตนเอง พวกเขา ก็จะออกแบบสวัสดิการในลักษณะของการส่งเสริมและสนับสนุนให้กลุ่มผู้ด้อยโอกาสทางสังคมได้รับเสรีภาพและสิทธิขั้นพื้นฐานที่จะทำให้พวกเขาสามารถเข้าถึงตลาดแรงงานและสวัสดิการทางเลือกในด้านต่าง ๆ อันนำไปสู่การสร้างความสามารถในการพึ่งตนเอง การพัฒนาคุณภาพชีวิต รวมไปถึงการสร้างความเป็นอยู่ที่ดีให้กับตนเองและครอบครัวได้อย่างเสมอภาคกับบุคคลอื่น ๆ

ประการที่สอง คือ ข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติการ ทั้งนี้ ผู้ศึกษาเห็นว่าบทบาทและการหน้าที่สำคัญของแนวทางการจัดสวัสดิการแบบทางเลือก คือ การปรับปรุงแก้ไขและพัฒนาต่อยอดรูปแบบการจัดสวัสดิการเพื่อรับมือกับการเปลี่ยนแปลงความเสี่ยง และความสลับซับซ้อนของสภาพปัญหาทางด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และสิ่งแวดล้อมที่มีความแตกต่างกันในแต่ละบริบทพื้นที่ ด้วยเหตุนี้ ผู้ศึกษาจึงเห็นว่าประเทศไทยจำเป็นต้องมีการจัดตั้งศูนย์ สถาบัน หรือสำนักงานด้านการจัดสวัสดิการแบบทางเลือก ซึ่งเป็นหน่วยงานกลางของภาครัฐที่จัดตั้งขึ้นมาเพื่อทำหน้าที่เฉพาะทางด้านการส่งเสริมและพัฒนาต่อยอดระบบการบริหารจัดการสวัสดิการทางเลือกทุกรูปแบบในประเทศไทยให้เกิดความเข้มแข็งและความยั่งยืน โดยศูนย์ สถาบัน หรือสำนักงานดังกล่าวควรมีการจำแนกโครงสร้างการสนับสนุนและการให้คำปรึกษาเฉพาะตามลักษณะของตัวแสดงหรือผู้กระทำ การแต่ละกลุ่ม อาทิ ภาคเอกชน ภาคชุมชน ภาคการศึกษา ภาคประชาสังคม และสถาบันทางศาสนา ควบคู่ไปกับการแต่งตั้งคณะทำงานเพื่อศึกษาและพัฒนาองค์ความรู้เชิงวิชาการด้านการจัดสวัสดิการแบบทางเลือก รวมไปถึงการจัดตั้งคณะทำงานเพื่อดำเนินการตรวจสอบและประเมินผลการจัดสวัสดิการแบบทางเลือกในระดับชาติ ระดับจังหวัด ระดับท้องถิ่น และระดับชุมชน ทั้งนี้ผู้ศึกษา ยังคงมีจุดยืนที่ตั้งอยู่บนหลักคิดทางสายที่สามหรือหรือหลักคิดระบบสวัสดิการสังคมแบบพหุลักษณะ ซึ่งเป็นหลักคิดที่เห็นว่า ภาครัฐควรส่งเสริมและสนับสนุนให้ประชาชนหันกลับมาสร้างความมั่นคงในชีวิตโดยผ่านการบริหารจัดการตนเองในเชิงพฤติกรรมและการกระทำเพื่อลดความเสี่ยงและความไม่เป็นธรรมในชีวิตด้วยตัวเอง ด้วยเหตุนี้ผู้ศึกษาจึงมีความเชื่ออย่างหนักแน่นว่าศูนย์ สถาบัน สำนักงาน และคณะทำงานด้านการจัดสวัสดิการแบบทางเลือกจะเข้าไปเป็นกลไกสำคัญในการเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับแนวทางการจัดสวัสดิการแบบทางเลือกของประเทศไทยจนสามารถพัฒนาไปสู่การสร้างเป็นนโยบายสวัสดิการกระแสหลักที่ยืนเคียงคู่กับแนวทางการจัดสวัสดิการโดยภาครัฐได้สำเร็จ

3. แนวทางการขับเคลื่อนนโยบายด้านสวัสดิการแบบทางเลือกในประเทศไทย

นโยบายด้านสวัสดิการเป็นนโยบายที่แยกย่อยออกมาจากนโยบายสังคม ซึ่งดำรงอยู่ภายใต้นโยบายสาธารณะหรือนโยบายหลักของประเทศอีกทอดหนึ่ง สำหรับจุดมุ่งหมายสำคัญของนโยบายด้านสวัสดิการ คือ การกำหนดสร้างคุณภาพชีวิตและความเป็นอยู่ที่ดีให้กับประชาชนในประเทศ โดยผ่านการนำแนวทางการจัดสวัสดิการโดยภาครัฐและแนวทางการจัดสวัสดิการแบบทางเลือกมาปรับและประยุกต์ใช้เป็นเครื่องมือสำหรับการจัดสรรปันส่วนและการกระจายซ้ำสวัสดิการในมิติต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นมิติด้านการศึกษา สุขภาพอนามัย รายได้และการประกอบอาชีพ ที่อยู่อาศัย ความมั่นคงทางสังคม บริการทางสังคม และนันทนาการ

ให้กับประชาชนทุกคนอย่างทั่วถึงและเป็นธรรม จากอดีตที่ผ่านมาสะท้อนให้เห็นว่า การพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจและสังคมของประเทศไทย ล้วนนำมาซึ่งสภาพปัญหาและผลกระทบรูปแบบใหม่ ๆ ที่ไม่เพียงประสงค์ อาทิ สภาพปัญหาที่เกิดจากการประกอบอาชีพ สภาพปัญหาที่เกิดจากเชื้อโรค สภาพปัญหาที่เกิดจากครอบครัวและชุมชน รวมไปถึงสภาพปัญหาที่เกิดจากความไม่เป็นธรรมทางสังคม ด้วยเหตุนี้ ภาครัฐจึงจำเป็นต้องกำหนดนโยบายด้านสวัสดิการเพื่อเป็นหลักประกันว่าประเทศของเราจะไม่ปล่อยให้ประชาชนมีคุณภาพชีวิตและสภาพความเป็นอยู่ที่เป็นไปตามยถากรรม

อาจกล่าวได้ว่า นโยบายด้านสวัสดิการ เป็นนโยบายที่ถูกกำหนดมาใช้เพื่อรองรับสิทธิทางสังคม (Social Rights) ให้กับประชาชนในฐานะพลเมืองของประเทศ แม้กระนั้นสิทธิทางสังคมของพลเมืองจำเป็นต้องดำเนินการควบคู่ไปกับบทบาทหน้าที่และความรับผิดชอบของพลเมืองด้วยเช่นกัน (Suntikul, 2024) กล่าวคือ 1. ประชาชนต้องชำระภาษีรายได้ส่วนบุคคล ภาษีมรดก ภาษีที่ดิน และภาษีอสังหาริมทรัพย์เพื่อนำมาสมทบทุนในการสร้างระบบสวัสดิการของประเทศ 2. ประชาชนต้องใช้ประโยชน์จากสวัสดิการที่ได้รับอย่างคุ้มค่า 3. ประชาชนต้องป้องกันและหลีกเลี่ยงการใช้ประโยชน์จากสวัสดิการบางประเภทที่เกินกว่าความจำเป็น และ 4. ประชาชนต้องไม่พึ่งพิงประโยชน์จากสวัสดิการอย่างยาวนานจนกลายเป็นภาระสังคม สำหรับตัวอย่างที่เป็นรูปธรรม คือ การใช้ประโยชน์จากสวัสดิการด้านการศึกษาแบบถ้วนหน้าอย่างคุ้มค่าเพื่อนำมาใช้เป็นพลังสำหรับการขับเคลื่อนและพัฒนาประเทศให้ดีขึ้น การดูแลสุขภาพสุขภาพของตนเองเพื่อหลีกเลี่ยงการใช้ประโยชน์จากสวัสดิการด้านการรักษาพยาบาลแบบถ้วนหน้า ครอบคลุมไปถึงการไม่พึ่งพิงประโยชน์จากสวัสดิการแบบเฉพาะเจาะจงขั้นต่ำสำหรับผู้ว่างงานนานจนเกินไป สอดคล้องกับแนวความคิดของผู้ศึกษาที่เห็นว่าทุกภาคส่วนควรเข้ามามีบทบาทต่อการส่งเสริมและสนับสนุนกระบวนการเชิงนโยบายด้านการบริหารจัดการสวัสดิการเพื่อสร้างความเป็นอยู่ที่ดีให้กับประชาชนทั้งในภาวะปกติและภาวะวิกฤต หรืออาจกล่าวได้อีกนัยหนึ่งว่าเมื่อใดก็ตามที่ประเทศไทยเกิดภาวะวิกฤต ทุกภาคส่วนจำเป็นที่จะต้องเข้าไปแทรกแซงระบบเศรษฐกิจและระบบสังคมเพื่อนำพาประเทศให้หลุดพ้นจากภาวะดังกล่าว

ด้วยเหตุนี้ ผู้ศึกษาจึงเห็นว่าทุกภาคส่วนควรหันกลับมามุ่งเน้นและให้ความสำคัญกับการกำหนดสร้างกลไกการกระจายซ้ำสวัสดิการแบบทางเลือก (Alternative redistribution mechanism) ภายใต้รูปแบบที่หลากหลาย สำหรับตัวอย่างที่เป็นรูปธรรม คือ การสร้างกลไกการกระจายซ้ำสวัสดิการของหน่วยงานบริการระบบพิเศษ (Thiensukon, 2022) จากอดีตที่ผ่านมาภาครัฐไม่สามารถจัดสรรงบประมาณให้กับโรงพยาบาลได้อย่างเพียงพอ ซึ่งเป็นผลมาจากการที่ภาครัฐกำหนดนโยบายบัตรทองหรือนโยบาย 30 บาทรักษาทุกโรค หากแต่ภาครัฐไม่ได้มีการปฏิรูประบบภาษีแบบอัตราก้าวหน้าเพื่อให้เพียงพอต่อจำนวนประชาชนที่มารับบริการเพิ่มขึ้น ดังนั้นแพทย์และพยาบาลจำนวนมากจึงตัดสินใจลาออกเพื่อไปประจำอยู่กับโรงพยาบาลเอกชนที่ให้เงินเดือนมากกว่า จนกระทั่งปี พ.ศ. 2553 โรงพยาบาลศิริราชปิยมหาราชการุณย์ได้เปิดให้บริการกับผู้ป่วยที่มีฐานะทางเศรษฐกิจสูง ซึ่งพวกเขายอมเสียค่าใช้จ่ายเป็นจำนวนมากกว่าเพื่อแลกกับการได้รับความสะดวกสบายและมาตรฐานด้านการรักษาพยาบาลที่ดี ภายหลังจากการดำเนินการของโรงพยาบาลศิริราชปิยมหาราชการุณย์เป็นระยะเวลา 10 ปี โรงพยาบาลศิริราชปิยมหาราชการุณย์สามารถทำกำไรและส่งมอบเงินคืนให้กับคณะแพทยศาสตร์ศิริราชพยาบาลได้เป็นจำนวนเงิน 3,035 ล้านบาท โดยทางคณะแพทยศาสตร์ศิริราชพยาบาลได้นำเงินดังกล่าวมาใช้ในการกระจายซ้ำสวัสดิการด้านการรักษาพยาบาลให้กับกลุ่มผู้ให้บริการที่เป็นผู้ด้อยโอกาสทางสังคมของโรงพยาบาลศิริราชอีกทอดหนึ่ง

ทั้งนี้ ผู้ศึกษาเห็นว่าการสร้างกลไกการกระจายซ้ำสวัสดิการแบบทางเลือก (Alternative redistribution mechanism) จะสามารถทำได้อย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น ถ้าหากภาครัฐกล้าตัดสินใจปฏิรูปกิจกรรมของสถาบันทางศาสนาด้วยวิธีการเก็บภาษีและตรวจสอบวิธีการบริหารจัดการทรัพย์สินควบคู่ไปกับการปฏิรูปเพื่อทำให้แรงงานนอกระบบของประเทศไทยที่มีอยู่เป็นจำนวนกว่า 21.1 ล้านคน หรือร้อยละ 52.7 ของจำนวนผู้มีงานทำ (National Statistical Office, 2024) ยอมกลับเข้าสู่ระบบการเสียภาษีเงินได้ส่วนบุคคลตามเงื่อนไขและหลักเกณฑ์ที่ควรจะเป็น กล่าวโดยสรุปได้ว่า นโยบายด้านสวัสดิการที่มีความเป็นธรรมครอบคลุม และยั่งยืนจะไม่สามารถเกิดขึ้นได้หากประเทศไทยยังคงปล่อยให้ภาครัฐและกลไกตลาดเป็นตัวแสดงหลักเพียงลำพัง นโยบายด้านสวัสดิการที่มีประสิทธิภาพจำเป็นต้องอาศัยการออกแบบระบบการจัดสรรปันส่วนทรัพยากรและระบบการกระจายซ้ำสวัสดิการภายใต้ความร่วมมือจากทุกภาคส่วน ด้วยเหตุนี้ การกำหนดสร้างนโยบายด้านสวัสดิการที่จะสามารถตอบสนองต่อความต้องการของประชาชนและพลวัตของความเสี่ยงในยุคสมัยปัจจุบันได้อย่างมีประสิทธิภาพจึงจำเป็นต้องยึดหลักความเป็นธรรมเชิงโครงสร้างและเปิดพื้นที่ให้ทุกภาคส่วนได้เข้ามามีบทบาทต่อการวางรากฐานความร่วมมืออย่างเป็นทางการ เพื่อนำไปสู่การสร้างกลไกการกระจายซ้ำสวัสดิการแบบทางเลือกที่มีความยืดหยุ่นและสามารถรับมือกับการเปลี่ยนแปลงได้อย่างทันทั่วทั้ง

ในท้ายที่สุด ผู้ศึกษามีข้อเสนอเชิงนโยบายสำหรับการขับเคลื่อนนโยบายด้านสวัสดิการแบบทางเลือกในประเทศไทย 4 ประการ ดังนี้ คือ 1. การพัฒนาคุณภาพและศักยภาพให้กับกลไกการกระจายอำนาจสวัสดิการแบบทางเลือก อันหมายถึง การพัฒนาขีดความสามารถในการบริหารจัดการกลไกการกระจายอำนาจสวัสดิการแบบทางเลือกของภาคส่วนต่าง ๆ หรืออาจกล่าวได้อีกนัยหนึ่งว่าจุดมุ่งหมายของแผนปฏิบัติการกลไกการกระจายอำนาจสวัสดิการแบบทางเลือก คือ การทำให้กลไกการกระจายอำนาจสวัสดิการแบบทางเลือกกลายเป็นเครื่องมือในการสร้างโอกาส การสร้างความเสมอภาค และการสร้างความเป็นธรรมในระดับจุลภาคและมหภาค 2. การกำหนดสร้างเครือข่ายด้านสวัสดิการแบบทางเลือกให้เกิดความเข้มแข็ง อันหมายถึง การส่งเสริม การพัฒนา และการผลักดันเครือข่ายสวัสดิการแบบทางเลือกในระดับจังหวัดและระดับภูมิภาคให้สามารถเชื่อมโยงการทำงานร่วมกันได้อย่างมีประสิทธิภาพ 3. การพัฒนาระบบข้อมูล องค์ความรู้ และการสื่อสารผ่านช่องทางโซเชียลมีเดียหรือแพลตฟอร์มดิจิทัล อันหมายถึง การพัฒนาโปรแกรมคอมพิวเตอร์และช่องทางออนไลน์ เพื่อรองรับข้อมูลด้านสวัสดิการแบบทางเลือกทั้งในระดับตำบล ระดับจังหวัด และระดับภูมิภาค ควบคู่ไปกับการกำหนดสร้างองค์ความรู้ด้านสวัสดิการแบบทางเลือกและการพัฒนากลไกการกระจายอำนาจสวัสดิการแบบทางเลือกต้นแบบในระดับพื้นที่อย่างเป็นรูปธรรม และ 4. การขับเคลื่อนและผลักดันระบบสวัสดิการแบบทางเลือกในระดับนโยบาย หมายถึง การส่งเสริมและผลักดันพระราชบัญญัติส่งเสริมระบบสวัสดิการแบบทางเลือก การรณรงค์รณรงค์ด้วยการสนับสนุนการจัดสวัสดิการแบบทางเลือก รวมไปถึงการประสานความร่วมมือกับภาคส่วนต่าง ๆ เพื่อขับเคลื่อนระบบกลไกการกระจายอำนาจสวัสดิการแบบทางเลือกในเชิงนโยบาย

บทสรุป (Conclusion)

บทความฉบับนี้มุ่งเน้นและให้ความสำคัญกับการอธิบายการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยในมิติเชิงประวัติศาสตร์ เศรษฐกิจ และสังคม โดยเริ่มต้นจากการอธิบายระบบความสัมพันธ์เชิงอำนาจผ่านระบบไพร่-มูลนายและระบบศักดินา อันเป็นรากฐานของการจัดระเบียบสังคมและแรงงาน ครอบคลุมไปถึงการจัดสวัสดิการในลักษณะของการคุ้มครองและการพึ่งพิงเชิงอุปถัมภ์ จนกระทั่งพัฒนามาสู่การรวมอำนาจและการสร้างรัฐสมัยใหม่ในช่วงรัชกาลที่ 5 ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของการวางรากฐานเชิงสถาบันและกฎหมายเพื่อสร้างระบบสาธารณสุข ระบบสาธารณสุขโรค ระบบการศึกษา ระบบบริการสาธารณะ ควบคู่ไปกับการจัดระเบียบความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับประชาชน จนจบจนถึงการเปลี่ยนผ่านจากกระบวนทัศน์การพัฒนาประเทศด้วยวิธีคิดแบบกระแสหลักที่มุ่งเน้นและให้ความสำคัญกับการสร้างความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ แต่กลับเป็นการสร้างความเปราะบางและความไม่เป็นธรรมต่อการเข้าถึงสวัสดิการแบบครอบคลุมและทั่วถึงของภาคประชาชน อาจกล่าวได้ว่าผลลัพธ์จากการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวล้วนเป็นการเปิดพื้นที่ของความเสี่ยงและความท้าทายรูปแบบใหม่ ๆ อาทิ ความไม่เป็นธรรมทางสังคม ความไม่มั่นคงทางรายได้และการประกอบอาชีพของแรงงานนอกระบบ และการเข้าถึงสิทธิและสวัสดิการสังคมขั้นพื้นฐาน ด้วยเหตุนี้ ภาคส่วนต่าง ๆ จึงเริ่มเกิดความตระหนักว่า การพัฒนาประเทศไทย ไม่ควรถูกพิจารณาเพียงแค่ด้านการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเท่านั้น หากแต่ควรให้ความสำคัญกับการสร้างระบบสวัสดิการที่มีความเป็นธรรมและทั่วถึง เพื่อประคับประคองความสมดุลทางด้านเศรษฐกิจและสังคม

อย่างไรก็ตาม จากพัฒนาการของสังคมไทยตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ได้สะท้อนให้เห็นว่า รากเหง้าของสวัสดิการไทยไม่ได้เริ่มต้นมาจากภาครัฐ หากแต่เจริญงอกงามและผลิบานมาจากระบบความสัมพันธ์เครือญาติที่ทำหน้าที่ช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน ระบบพุทธศาสนาที่เน้นการสงเคราะห์และการให้ทาน รวมไปถึงระบบชุมชนชนบทที่มีการพึ่งพาอาศัยกันผ่านแรงงานและทรัพยากรร่วม อาจกล่าวได้ว่าระบบเหล่านี้ คือ โครงสร้างดั้งเดิมที่หล่อหลอมให้สมาชิกในสังคมไทยเกิดความเข้าใจ ประเด็นเรื่อง สวัสดิการและความมั่นคงทางสังคม ต่อมาเมื่อรัฐสมัยใหม่ถูกสร้างขึ้น กลไกการจัดสวัสดิการผ่านระบบราชการและแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติจึงเริ่มเข้ามามีบทบาทสำคัญ หากแต่กลไกดังกล่าวกลับทำให้ความสมดุลของการจัดสวัสดิการแบบทางเลือกแบบดั้งเดิมเริ่มบิดเบี้ยวจนกลายเป็นความไม่เสมอภาคและความไม่ทั่วถึงของสวัสดิการพื้นฐาน ด้วยเหตุนี้ ผู้ศึกษาจึงตระหนักว่า สภาพปัญหาสำคัญของการจัดสวัสดิการของสังคมไทย คือ ความไม่สมดุลระหว่างการจัดสวัสดิการโดยรัฐกับการจัดสวัสดิการแบบทางเลือกทั้งแบบดั้งเดิมและแบบใหม่ ซึ่งยังคงมีพลังอำนาจและดำรงอยู่ในสังคมไทย ดังนั้น หากสังคมไทยต้องการที่จะสร้างสวัสดิการที่มีความก้าวหน้าและยั่งยืน สังคมไทยจึงจำเป็นต้องสร้างความสมดุลใหม่ที่เชื่อมประสานระหว่างกลไกรัฐกับกลไกทางเลือก อันเป็นหัวใจสำคัญของข้อเสนอแนะจากผู้ศึกษา ซึ่งมีเนื้อหาและรายละเอียดดัง Figure 1 ต่อไปนี้

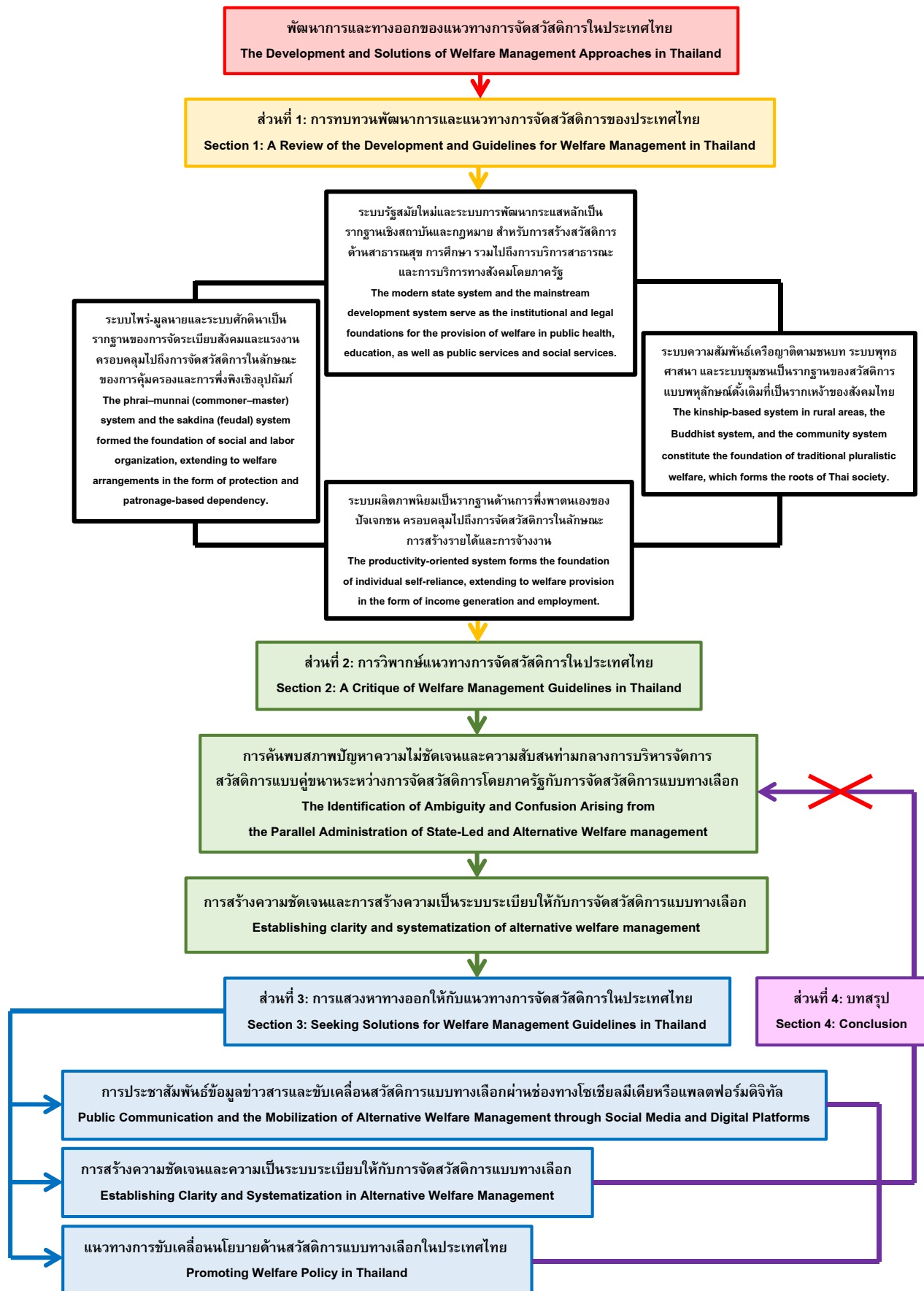

Figure 1 Shows a Comprehensive Conceptual Framework for Solutions in Thailand's Welfare Management
(Source: Supakitpaisan, 2025)

รายการเอกสารอ้างอิง (References)

- American Friends Service Committee. (2025). *How to Create a Mutual Aid Network*. Retrieved 10 May 2025, from <https://afsc.org/news/how-create-mutual-aid-network>
- Bank of Thailand. (2020). *Economic Recovery in the New Normal*. Bangkok: Bank of Thailand. (In Thai)
- Boston, J. (1993). Reshaping Social Policy in New Zealand. *Fiscal Studies*, 14(3), 64-85.
- Community Organizations Development Institute. (2018). *Khu Mue Kan Damnoen Ngan Khroang Kan Sap Nun Kan Jad Sawatthikarn Chumchon*. [Operational Manual for Supporting Community Welfare Projects]. Bangkok: Community Organization Development Institute (Public Organization). (In Thai)
- Department of Social Development and Welfare. (2023). *Annual Report 2023*. Bangkok: Department of Social Development and Welfare.
- Giddens, A. (1990). *The Consequences of Modernity*. Cambridge: Polity Press.
- Holliday, I. (2000). Productivist Welfare Capitalism: Social Policy in East Asia. *Political Studies*, 48(4), 706-723.
- Jitsuchon, S. (2019). *Rue Phasi, Sang Sawatdikan, Klia Chongwang Khon Ruai-jon*. [Dismantle Taxes, Create Welfare, and Spread the Gap Between the Rich and the Poor]. Retrieved 19 April 2025, from <https://waymagazine.org/interview-somchai-welfare/>. (In Thai)
- Jitsuchon, S. (2023). *Khwam Pen Pai Dai Khong Sawatdikan Sangkhom-Kan Sueksa, Yut Wongjon Khwam Jon Lae Khwam Lueamlam*. [The Possibility of Social Welfare-Education to Stop the Cycle of Poverty and Inequality]. Retrieved 24 April 2025, from <https://www.eef.or.th/article-somchai-jitsuchon-interview/>. (In Thai)
- Kaewthep, K. (1995). *Kan Phatthana Naeo Watthanatham Chumchon : Doi Thue Manut Pen Sunklang*. [Development of Cultural Community : Human Centric Approach]. Bangkok: Catholic Council of Thailand for Development. (In Thai)
- Keeratinawanun, S. (2014). *Process to Strengthen Community Welfare Based on Chinese Identity: A Case Study of the Bobae Community*. Doctoral Dissertation, Ph.D. in Social work, Thammasat University. (In Thai)
- Kim, M. (2016). *Comparative Welfare Capitalism in East Asia: Productivist Models of Social Policy*. London: Palgrave Macmillan.
- Kumhom, R. (2008). *Kan Sangkhro Ongkhwamru Kan Phatthana Rupbaep Kan Boranakan Khruetakhai Kongthun Sawatdikan Chumchon Radap Amphoe 12 Phuentshi Raingan Kansueksa*. [Knowledge Synthesis for the Development of a Model for Integrating Community Welfare Fund Networks at the District Level in 12 Areas: A Study Report]. Bangkok: Thepphenwanit Printing House. (In Thai)
- Kumhom, R. (2014). *Social Welfare in Thai Society*. Bangkok: Samlada Limited Partnership. (In Thai)
- National Statistical Office. (2024). *Sathanakan Raengngan Nok Rabop Nai Pi 2567, Makkwah Khrueng Nueng Thamngan Nai Phak Kasetkamm, Lae Lukchang Thi Pen Raengngan Nok Rabop Phop Panha Chak Khwam Mai Plodpai Nai Kan Thamngan Makthisut*. [In 2024, Over Half of the Informal Labor Force Was Employed in the Agricultural Sector, and These Workers Faced the Highest Level of Job Insecurity]. Retrieved 12 May 2025, from https://www.nso.go.th/nsoweb/storage/upload_file/2024/20241107135358_46051.pdf. (In Thai)
- Nontapattamadul, K. (2020). Productive and Protective Welfare for Reducing Inequality. In P. Senanuch. (Ed.), *Proceedings of the 66th Anniversary Conference of the Faculty of Social Administration, Thammasat University*, (pp. 14-27), January 14, 2020. Bangkok, Thailand. (In Thai)
- Matichon Online. (2025). *Tha Sukhaphap Pen Sinkha Rat Sawatdikan Yang Ik Klai, Prof. Dr. Kitipat Nontapattamadul Tong Patirup Lek Lek Kae Mindset "Sangkhom Songkhro"*. [If health is a commodity, the welfare state is still far

- away; Prof. Dr. Kitipat Nontapattamadul calls for small reforms to change the “social work” mindset.]. Retrieved 30 April 2025, from https://www.matichon.co.th/prachachuen/news_5049828. (In Thai)
- Norrat, C. (2003). *Thai Rural Community Welfare*. Doctoral Dissertation, Ph.D. in Social work, Thammasat University, Thailand. (In Thai)
- Office of the National Commission on Social Welfare Promotion. (2007). *Phan Yutthasat 5 Pi Sang Sawatdikan Sangkhom Thai Chabap Thi 1 (Ph.S. 2550-2554)*. [5-Year Strategic Plan for Creating Social Welfare in Thailand (2007-2011)]. Bangkok: Office of the National Commission on Social Welfare Promotion. (In Thai)
- Phumisak, J. (1974). *Chom Na Sakdina Thai*. [True Face of Thai Feudalism]. Bangkok: Chakranukul Printing. (In Thai)
- Polanyi, K. (1944). *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time*. Massachusetts: Beacon Press.
- Rabibhadana, A. (1969). *The Organization of Thai Society in the Early Bangkok Period 1782-1873*. New York: Cornell University.
- Rajanubhab, D. (1925). *Thesaphiban*. [The Thesaphiban System]. Bangkok: Volunteer Defense Corps Printing. (In Thai)
- Royal Institute. (2007). *Kotmai Tra Sam Duang (Lem 1)*. [Three Seals Code (Vol. 1)]. Bangkok: Royal Institute.
- Suntikul, P. (2013). *Sawatdikkan Sangkhom Lae Khwam Mankhong Khong Manut Nai Yuk Samai Loka Phiwat*. [Social Welfare and Human Security in the Era of Globalization]. Bangkok: M&M Laser Print. (In Thai)
- Suntikul, P. (2024). *Thitsadi Sawatdikan Sangkhom*. [Social Welfare Theory]. Bangkok: Thammasat University Press. (In Thai)
- Supakitpaisan, K. (2022). *Development of Social Capital Concept and Fairness Concept in Community Welfare Provision for Improving Quality of Life: A Case Study of Ban Mai Thai Pattana Nong Takhian Bon Subdistrict Watthana Nakhon District SA Kaeo Province*. Doctoral Dissertation, Ph.D. in Philosophy (Social Policy), Thammasat University. (In Thai)
- Supakitpaisan, K. (2024). Developing a Basic Conceptual Framework for Social Welfare Management in Thailand. *Journal of Arts and Thai Studies*, 46(2), E3301. (In Thai)
- Supakitpaisan, K. (2025). Figure 1 Shows a Comprehensive Conceptual Framework for Solutions in Thailand's Welfare Management.
- Techachuchet, S. (2021). *Tejai Dot Com' Platform Radom Thun Online Thi Hai Khon Thai Dai Tejai Phuea Kae Panha Sangkhom*. [Tejai.com Is an Online Fundraising Platform That Allows Thai People to Pour Their Hearts Out to Solve Social Problems]. Retrieved 10 May 2025, from <https://adaymagazine.com/taejai-dot-com/>. (In Thai)
- Thanaphonphan, R. (1993). *Anichalaksa Khong Kan Muang Thai : Sethakit Wichak Wa Duay Kan Muang*. [The Impermanence of Thai Politics : An Economic Analysis of Politics]. Bangkok: Manager Publishing. (In Thai)
- Thanavathwatsakul, M. (1993). *Khunnang Ayutthaya*. [The Ayutthaya Nobles]. Bangkok: Thammasat University Press in collaboration with the Social Science and Humanities Textbook Project Foundation. (In Thai)
- Theerasasawat, S. (2011). Book Review: La Loubere's Chronicles: The Kingdom of Siam Translated by San T. Komonbut Sri Panya Publishing House, 2009, 685 pages. *Mekong Societies*, 7(2), 145-153. (In Thai)
- The Fine Arts Department. (2010). *Phra Ratcha Phongsawadan Krung Si Ayutthaya: Chabap Phan Chanthanumas (Jeim)*. [The Royal Chronicles of Ayutthaya: Phan Chanthakumart Edition (Jeim)]. Nonthaburi: Sripanya. (In Thai)
- The Secretariat of the House of Representatives. (2017). *Thod Botrian Wikrit Tom Yum Kung Phan Sethakit Prathet Thai Lae Phumiphak ASEAN*. [Lessons From the Tom Yum Kung Crisis Through the Thai Economy and the ASEAN Region]. Bangkok: The Secretariat of The House of Representatives. (In Thai)

- Thiensukon, V. (2022). *Transitioning an Autonomous University Hospital to a Special System Service Agency Through Neoliberalism*. Doctoral Dissertation, Ph.D. in Philosophy (Social Policy), Thammasat University, Thailand. (In Thai)
- World Economic Forum. (2025). *The Global Risks Report 2025 20th Edition INSIGHT REPORT*. Retrieved 8 May 2025, from https://capacity4dev.europa.eu/library/wef-global-risks-report-2025_en
- Yingkla, N. (2015). *Kotmai Prakan Sangkhom Chap Mai Kap Sit Prayot Tee Plerk Khuen*. [New Social Security Law With Increased Benefits]. Bangkok: The Secretariat of the House of Representatives. (In Thai)